279 (498)

ПАПКА
ДЛЯ БУМАГ

Бугу менен сарыбагыштын ортосундагы чырдын башталыш себеби.

(2039-инвентарь деп белгиленген „Кыргыздан чыккан мыкаачы манаптар", „Илгерки убакта болгон чума таралуу маалымат" — 10 бет, 6 бет, 2045-инвентарьга тиешелүү 18 бет машинкага басылган Черик уруусуна, Атыбек баатырга тиешелүү бишифру кошулуп кеткен).

279

498

Бугу менен Сарбагыш-
тын ортосундагы
чыр-дын адеп башта-
лышындагы себеби.

Инв. 1498/274

Мазмуну

Абдрахманов Ибраим

Бугу менен Сарбагыштын ортосунда чыккан башталы-шынын себеби

53-бет.

1941-жыл

Бугу менен Сарыбагыштын ортосундагы кырдын адам башталышынын себеби.

Бугунун Белекинин он уулунун бири Тогузбай аттуу киши болуп чоңбай болуп, Анжиян жактан Ысык-Көлгө көчүп келип орундашат.

Сарыбагыштын Үчүкосунун Маматкул аттуу уулу жарды болуп, абышка болгон кезинде башка жактан көчүп келип, Тогузбайдын чекине жакын келип конот.

Кыргыздын заңы боюнча Тогузбай жылкы союп, Маматкулду орулук калганда, Тогузбай бир кесем жылкынын казысын колуна алып Маматкулга сунуп жатканда айтат: "Чиркин ай ээ оозуң сасык турбайбы!" деп. Маматкул, Тогузбайдын бул сөзүнө ардана калат.

Нак ошол күндө Тогузбайдын айылындагы жигиттер жазгы турум маал экен, бозодон жоро ичип, шорпо эт жешет. Баягы Маматкул өгүз минип күндө келип жорододон ичип кетип жүрөт.

НИИКЯЛ
Рукопись № 12
21/IV 1971 г.

№ 239
ФАН СССР

Жигиттер бир күнү жоролорун ичип ичип отурушканда күн кардан жаап жүргөн болот. Маматкул күндөгү адатынча оозун ачып жоро ичкендерди көздөй жонот.

Жоро ичип бака-шака болушуп жатышкан жигиттер айтышат: "Маматкул эмес эле мээнеткул экенго, дагы келе жатат!" — дешип. Маматкул бул сөздү угуп калат. Маматкулдун үстү-башы суу болгон бойунча жоро ичкендердин үстүнө кирип келет.

Жоро ичип отурган жигиттер айтышат: "Маматкул аке тебетейиңиздин карын силкип жибериңиз!" — дешип. Маматкул: "Силкер чакта силкерсин!" деп айтып отурбастан чыгып кетет.

Маматкул ошо чыгышы менен эле Солто, Саяк, Саруу жана башка Сол канатындагы урууларга арызга барып Бугудан көргөн

корлуктарын айтат.

Солто, Саяк, Саруу жана башка уруулар кол жыйнап барышып, Бугуну талап кырып, тогуз байдын жаакжерлесинен бир тогуз кызды калыңсыз үй-жайы менен атынка жыйган алышат.

Мына ушундан кийин Бугу менен Сарыбагыштын ортосу ачылып жоолашып калат.

Бул окуя XVIII-кылымдын орточекинде болгон көрүнөт.

Кыргыз элинде түбүнөн бери келген адат ушул: Эки бир туугандан болсода, ал экөөнүн балдары эч убакта бир ынтымакта тажуу болбостон бир, бирлерине жамандык издегин жүрүшөт.

Кыргызда башынан бери айтылып келе жаткан сөз бар:

Тууган бар болсо көрө албайт,
Жок болсо жашай албайт.
Аганын баласы алкымга
чыккан жара.
Ининин баласы ичинге чыккан
жара дейт.

Бири, бирин өлтүрүү түүш кандагындактан тууган деп айтылган деген сөздү кыргыздарда жашы айтылат.

-тең тууганды жаманы бөлүүчө,
Акбуудайдын саманы бол" – дейт.
Өз кордугун көргүчө,
Жат кордугун көр" – деп айтылып ке-
линген.

Эскертүү: Кыргыздар туугандары ме-
нен канчалык жамандашышып жүрүшү-
сада, тууганы көкүстөн башка жат
бироодон кордук көрө баштаса урган
тартып ага кайра болушадкетет.

Түбү тууган туталбайт,
Түнкүз кайра келди, чийти деп
илгертен бери айтылып келе жат-
кан сөздөрү бар.

Туугандын туурагы алтын чыңда
айтылып келинген.

Туугандан урушуу,
Торконун жыртыгы чыңда ай-
тылат.

Жогорку чатактан кийин Бугу менен
Сарыбагыштын ортосу ачылып, туу-
гандык сапаттери, душмандыкка
атланышынын башы болот.
Бугу менен Сарыбагыштын жеги ай-
рылып, конуштарыда бөлүнөт.
Мына ушундан кийин анда – санда
жалкы тийип барымталашуу-
ларыда болот.
XVIII – кылымдын орто ченинде Сары-
багыш уруусунан Болоттун уулу
Эсенгул баатыр келип чыгат,

кыргызды баш кошуусун, Ала-Тоо-
ну ээлеп калган калмактардан
калмактардын Суусу жусупсарыя
жакка ооматаат.
Эсенгул Бугу менен Сарыбагышты
бирге татуулаштырган болот.
Эсенгул убагында Бугу менен Сары-
багыш уруулары жоону бирге жоола-
шып, доону бирге доолашкан соң,
бир кыл жардын туктуу болгондой
болсодо, Бугулардын көктөрү кет-
пейт.
XIX-кылымдын башкы жары-
мында Эсенгулдун уулу Ормон[1]
келип чыгат.
Ормон ат жалын тартып мин-
генден тартып эле эң каар-
ман, баатыр болуп, душманга
сөзди катуу көргөзө баштайт.
Душмандар Ормондун айбат-
туу сөзинен чочуп кыңк дей албай
калган болот.
Ормон эң айлалуу киши болуп,
косидоно тартып, коңгурап сүй-
лөп, эки жоон санын мычкып
онузга сөздөрүн айтканда, уккан
душмандар ошону менен эле ко-
лоп калган.
Ормон онузга деген сөз ошондук-

1 Эжебтуу:-башкы жарыкларды айтжылынды жарыгынан Өрмон Ныязбектин уулу. Ныязбек деенжуйдан.

тон ат тишит.
Ормон элди карата - жасоо, бүлүн-
дүрүү чаап итбестен оюндай опуза
менен өзүнө баш ийдирет.
Ормон Ала-Тоодогу кыргыз урууларын
өзүнө баш ийдирүү менен катар, казак,
кокон хандыгы жана калмактарга-
да сөз көргөзүп кыргыздарды коргогон.

Ормондун кебете-кешпир жана мүнөзү:

Ормон эң чоң өчтүгөн кара кашы
болуп, ичтиден төмөн карап, ар-
канын учуна четин жалкынан жа-
лындай кара жаак болгон.
Ормон сүйлөгөндө коңгуроп, жерди
карап сүйлөгөн.
Ормон эң калың токто этибардуу
иштерди элебесе майда-чүйдө иш-
терди элебеген.
Ормон датка эртеден түшкө че-
йин өзүнөн өзү буулугуп-тасмал-
жап ойгуруп анан соолуккан.
Ормон айылындагы таң атышкан
аттарда жандан мурда туруп
өзү айкокойгон.
Ормон датка күндүз айылдагы
музоолорду эмизбей атдап бак-
кан.
Кадимки Калыгул айткан экен:

«Ормонунар сүйлөгөндөгү тоошу жар-
га жеткен экен, тукумунан өзүндөй
кыйын чыга албайт» — дейт.

Ормондун Бугу менен болгон
мамилеси.

Ормон ат жалын тартып
минип жүрүп биттеги кан атын
алгандан тартып, кыргыздын
ар бир урууларынын өңүзө кылып
кылуу менен катар, Бугуну эң
төмөнсүнтүп (катын Бугу) жабан бугу деп
айтып, ар бирыга келген кездер-
де таргыну тартып алып ко-
лотуп жүрөт.

Бугу менен сарыбагыш тең туу-
ган болгондуктан, кыргыздын баш-
ка урууларына караганда бугулар,
Ормонго шашылбан кайтаруусу
мүмкүн эле.

Бугунун кытайы Боромбай ме-
нен Ормон экөө куда болушуп,
Ормон, Боромбайдын Осмурзак
деген уулуна Кулан аттуу кызын-
да берген. Бирок ошондой болсо да
эки уруунун ортосу татуу бо-
луп кете албай серүүн элейтү-
рүшөт.

Ормон толуп-болуп турган кезин-
де Лоп жеринде жаткан Ногут
элинен илгерки жаныларза ал-

жургон, жунку аталары болгон Үчкө, Түлкүнүнүн кол жаатаа күнүн күчтүүсүн деди кыйнаңганы жатканда башка сөздөр менен башкача айтканда Жаңажары менен уругун калып токтогон экен.

Ормон менен Алыбектин ортосунун бузулушу.

Саяк уруусу башынан бери ынтымак-ырашкери жана конушу Сарыбагыш менен ирегелешиболуп келген. Сарыбагыш менен Саяктын ортосунда чекене гана жылкы тийишүү анда-сана болсодо, бет алышкан урушкан уруштары болбогон.

Саяктын Алакоз деген уруусунан Кеттиркейдин уулу Алыбек баатыр Ормонго башынан бери кызматы синип, Ормонго акыл кошкон киши болгон.

Алыбек мурун бир кездерде казактын четинен бир аталышын чапканда Уулбала аттуу сулуу кызды Ормонго алып келип берип Ормон өзү алган.

Ормон, Алыбекке каракелтеде-

чен ырак учу турган карагзычы
чыгын маалтык тыда берген.

Бугу менен Сарыбагыштын орда атышкандыгы.

Эрмон Эсык-Колдун кунгойун-догу Ак-Сууну жердеп турган. Эл кышты тоого кирип, союм союп отурган кезде Бугу менен Сарыбагыш уруулары илгертен келген адат боюнча эки жаат болуп мергенлер саман ордо атышмак болушат.

Бугунун чону Боромбай жет-огуздан бир ордо аткычты атчаптырып алдырат.

Ордонун моротуна 9 беш батман коюшат.

Ордо атылган жерде кадимки калагылда отурат.

Ордо атардан алдында эки жаактан эки киши чыгып эки сол кошгуч чукону колдоруна алып карчашат, кимдин чукосу алчы сынан консо ошо жаак ордону баштап атта баштайт.

Сарыбагыштар Тобой деген букара уруудан бир кишини ат карчоого алып чыгышат.

Бугулар өз ичинде күчтүү эң жаш-туу атанын баласынан болгон Шапактан бир кишини ат кар-чоого алып чыгышат.

Калыгул аксакал айтат: "Сараба-шыштар Силердин ойлоруңар бес-тада, Төбөйдөн ат карчоогого кишичыгардыңар, Төбөй бухара эмес. Бугулар Шапактан ат карчоого чыгарды, Шапак чоң атанын тукуму эмес жана айт-канда оозтолотуучу жатпай-ба! Моройду бугуалат! Ушул ордону атпай коюлса кан-тет, ордо болбой отрону чакса, ит кан менен толуп кетти, аяга чыр болуп чоң кан тогушу болот!" дей.

Калыгул аксакал албетте кыр-гыздардан жок-барышке насаа-чан экендигин жана Ормондунда бетинде тар экендигин билген-диктен коркустан ордону бугу атып моройду алып кетсе Ормон ызаланып саат башта-тагыдан да күчөйт деп терең ойлогонуя анык.

Калыгулдун аксакалдан сөзүн албастан ордону атмакча

бөйүшүн ат карышат.
Бугунун ити алчысынан конуп,
ордону Бугунун атсачалы адам
ата баштайт.
Бугунун атсачалы атмочиси чыйбыгы карыктагы
ушу чукону ата баштап, ордо-
нун чатынын ичине түшкүшүн
чуконун бардыгын чертип чыгарып,
борбордо жалгызгана кан калат.
Бугунун чертмекчиси өдөбөлүп
туруп Орсмонго карап айтат:
„Каныш! канда атын чыгара-
тынбы? же атпай эле кирмай
кететинби?!“ дейт.
Эл таң калып жардынын
карап турганда, Орсмон: „Баласы
атын эле чыгар!“ дейт.
Чертмекти канда атын чыгарып кетет.
Бугулар дүркөөп аттанып Морой-
го сайган Дөбөнү Боросмбай
коштотуп алып кете берет.
Орсмон чоң ызаланып „Сарыбагыш,
каткан Бугуга ордону уттурду ээ!
казы талак айбан Бугу мени сый-
лабастан Моройдуда, тагыта-
бай алып кетти ээ! Бул айбан-
дарга бирди көрсөтпөсөм!“ дейт
жоон санын эки колу менен
мычкылап калат.

Бүгүнөн Сарыбагыштан ордо атышуулары токтоп жеңилгенден кийин бир күнү Саяк менен Сарыбагыштар эки жаат болушуп дагы ордо атышат.

Сарыбагыштар, ордодо Саяктарды утуп турат. Орсон эң катуу кейип ызаланып; «Бул кандай кеп, Сарыбагыштан утулуп, сасып калып кетебиз?!» деп калат.

Орсондун ызаланганы таркай электе бир күнү Орсон бир жигитин Саяк Алыбекке жиберет: «Кара келтенин түбү чириди эми өзүмө берсин!» деп.

Орсон жиберген жигит Алыбекке барып «Орсон кан кара келтенин түбү чириди, эми өзүмө кайта берсин деп мени жиберди» — дейт. Алыбек ачууланып айтат: «Орсондун кара келтесинин түбү чириса, мен алып берген жулбалыкан өзү да чириди, өзүмө кайта берсин, анан малтыган берем Орсонго дой деп айта бар!» — деп жигитти жөнөтөт.

Орсон жиберген жигит Алыбектин айткан сөзүн тоҡмок - часнат айтып барат. Орсон бу сөздү укканда

өзүнүн адатынча жоон сапнын шак-
калып көп ойго батып отуруп калат.
Алыбек, ормонго жанага сөздү айткан
түнү эле жар-жанаты менен ко-
чуп алып Куубакенин белин ашып
алып Ысык-Көлдүн тескейи өөдө Бу-
гуга бет алып көчүп жөнө берет.
Бул кезде ормондун атасы Боосудун
башы Матзам-Талда болот.
Алыбек көчүп жөнөнүп жаберин
кишы жиберип Куубакенин бели-
нен Чалгын чалдырып ормондун
атасы Эшне болуп жатканды-
гын байкатат.
Ормон бир жакка бет алып жоо
жоолор болсо кызыл уук болуп эле
көчүп калуучу экен.
Чалгынчы айтып келет: "ормондун
атасы кызыл уук болуп эле көчүп
калыптыр" – деп.
Алыбекке ормондун сары башынан
бери маалым болгондуктан ор-
мон өзүн кубалай көчкөндүгүн билип,
күндөн-түндөн үргал көчүп отуруп
Колбашындагы Боромбайдын жа-
нына барат.
Ормон ошо көчкөн боюнча Ысык-
Көлдүн тескейи өөдө көчүп тонго

келип конуп жайлаганын өзүрүп,
Боромбайга арача кишиг жиберет:
«Жайчынымды кайра чыгарып бер-
син!» — деп.
Боромбай жиберген кишисине
жооп кайтарат: «Карагандагы чым-
чык корголойт, биз карагандача жок-
пузбу, Орсмон байлардын бирин
бизда бүтлешитирип коёлу!» деп.
Орсмондун жиберген кишиси Бором-
байдан сөзүн тактай - чачпай
айтып барат.
Орсмон жооп сананып кош колдоп
мычкылап калат.
Орсмон тоңдо бир топ өзүрүп
кайта көчүп Кочкорду кыштайт.
Орсмон тоңо бир байын көчүрбөй
калтырып кетип айтат:
„Сени мен кучалы кылып кал-
тардым" — деп. Бул байлар ди
көрүп коншулук калганда
Бугу, Орсмондун кучалы калын
ачылтын таштаган жанага
байын тайтып талап алайда
өздөрүн айдап жиберет.
Орсмон баштагыдан беш - бетер
ачуусу дагы келип жооп сананып
мычкылайт.
Орсмонда тынчын жайтлас-

тан артуурук от отлон, бу-
гуга бир кижи [illegible] деп.

чагаадак уручунан бир киши, бугу-
дан уурук кылганы барган, баш бала
урчунан Кудайтанде дегендин жал-
сына кабылган, шыракычалар
гунун куугаанда, качып жол габа-
албай Гундө колго гечиш олот-
эртеси бугулар, Адыл баатырдан

ормон багыштагыдан жуз
эсе агууду келип, санаанатты-
кылап " катпаен бугу сага эле
кылбасам болбойт экен!" – деп,
катпаен кишилеринен бугуга
жана элчи жиберет:
" өлгөн эрмимдин кунун атыбы-
бы менен берсин" – деп.
Бугунун тон дору, мураттаалар,
Зарылпек, качыбек,
Боромбай, Нашин, өмур, Бал-
бай, жанек, Тилекмат баа-
ры кенешип олтуруп элчи-
ге жооп берет: " уурууга кун
жок болот, ормон баатыр

чакырып алып өлгөнөдөрдүн ка-
сотон. Адыл бул убакта айбый-
бугулар менен кош короо болуп, ...
лыш ичишин жатышкан экен.
Адыл айтат: «Өзү асыгы смене
жүрүп өлтүрүп ийейин» — деп.

тан артуруу ойтолоп, «Бу-
гуга бирчизакты [illegible]» деп

Бугунун билермендери айтышат:
«Эмгиндей болсо да береши болсун» —
деп чоң жылкы жайыт аксакал-
дар алып, бир жакшы атты Ормон-
го чыгарышат. Атты Адыл кошкон
Ормонго барганда, Ормон ооз учун «Бу-
гудан токтоосуз жылкы тий!» деп

ормон башчысындан жүз
эки агуу келип, санап ай-
кылап «Катан Бугу сага эме
кылбасаң болбойт экен!» — деп,
Катан кишилеринен Бугуга
жана элчи жиберет:
«Өлгөн эжимдин кунун аты-
бы менен берсин» — деп.
Бугунун Тоңдору, Муратаалы,
Зарыпек, Качыбек,
Боромбай, Нагыш, Асыр, Бал-
бай, Жанек, Тилекмат баа-
ры кеңешип олтуруп элчи-
ге жооп берет: «Ууруга кун
жок болот, ормон баатыр

Адылга айтат. Адыл арчасы ка-
"Тип" бу кимсиңиз, сатпагашкан жа-
кан элден жаткан болду бу ээ!" – деп
Айтканок Ормондун сөзү. Эки эле
эртеси Адыл, бугудан жакжак кат-
ет, ошонун менен чатак абдан
бербайт.

тан аргыуруп ат атылап, "Бу-
гуга [illegible] – ден

[illegible] да.
Ормон багыштагыдан жуз
эле агуучу келип, санап ат-
кылап "катын Бугу сага эле
кылбасам болбойт экен!" – деп,
катын кишилеринен Бугуга
жана Элчи жиберет:
"Өлгөн эрдин кунун аты-
бы менен берсин" – деп.
Бугунун Тонудору, Муратаалы,
Зарыпбек, Качыбек,
Боромбай, Нанши, Өмүр, Бал-
бай, Жанек, Тилекмат баа-
ры кеңешип олтуруп, Элчи-
ге жооп берет: "Уурга кун
жок болот, Ормон баатыр

Сабыр кылган өтүп болуп кылсаңчы-дат.
Бугунун бул жообун укканда Ормон
капа болуп чыдай албай калат.
Ормон бул кезде во жоошукка келип ыргак
жайлого бартыстан Абугунун тоосунда эле
жатпай жатуучу экен. Ошондуктан
Жоочал деп аталган.
Ормондун усмотааны, Чаргын де-
ген уулдарында 40 жаштарга барган
болуп Атбашы, Нарында элден андагы
элди башкаруу үчүн көчүп кетиш-
кен болот.
Эл жайлоого чыгармаал болгон
учур экен. **Ормондун өлүмү.**

Ормон бир күнү эми менен 100 чамалуу
эр-азамат жыйып Бугунун айы-
лынын четине шар коюп барып
түшүп калат, Кудуругунун деңизине.
Бугуда дүргүп ат атка үтпбей ка-
мынышат.
Сарыбагыштан жекеге баатырчы-
лык учуру болот.
Жекеге чыгышып Сатышуулар-
дын аркасында атышуулар да
болобагыштайт.
Алыбек каракелте менен Сарыба-
гышты карата атып турат,
мылтыктын огунун көөө бирөө

ормондун алдына жыгып жүрөгүн
түргөнда, Ормон окту колунан а-
лып: "Ат түзүүчү үйгөн саякпы!
Карыкелтенин огу экен"- деп ат-
тат.

Карыкелтенин огу жанылып
Ормондун жанынан 4-5 кишини
өлүп кетти жанынан үстүнө
Бугулар атын үстүлүк калып
2-3 миң киши аласман коол
каптаганда Сарыбагыштар чы-
дап тура алышпай ат соору-
сун салып качып калышат.
Субандын уулу Адыл баатыр өзү-
нүн астындагы күлүк Аккызыл
атты Ормонго тартып берип,
"Баатыр бул атты минип чыз-
чи!"- деген.

Ормон ачууланып "Жанымдат-
ты болсо өзүң качып кутул!" деп.
Сарыбагыштар жапырт качып
жөнөштү. Ормондун мингени
бир тору асый экен, бир андан
секирип чыга албай чочолоп
отуруп калып, Ормонда андан
боюна отуруп калат.
Бугунун колукчусу Сарыбагыш-
тан бир нече кишилерди жоо-

лонун, киштин - кечектерин то-
нап кирет.
Ыссалап калган ормонду тона-
набаган Бугуларның эштиглери
ормоннуң киштиг - кечектерин
тонап алгылаан, чечесин астра
чаап коогулаат.
Ормонду тонаганнар корганда
чоруп кеттигшип, Богосбайларга
аттыгшаат.
Бугунун чоңдору ормоннуң кашы-
на келишсе ормон унчукпай
уруглап отурат.
Бугунун саалдуулары "Кокут ор-
мон баатыр тонолуп калган
турбайбыт! ай шушурай бал-
дар чевен - бычхан ишти кыл-
ышсачы!" деп аттыгышкан, ор-
моннуң киштилерин киш алган
кеткендиктерин билишпе алгы-
ңат, Элден тандан алган кел-
ген эң чоң чаңан, отук-
көтноктуң тыгшанан, ңалан
бутуна баланаган киттендей
болуңарың батат.
"Ормон баатырның чечесида
астрылган калыптар, Эми Э-
мине кылабыз, алдына Эмне
тартабыз!" дешпин чакчалекет

жуушун Бугунун чоңдору кеңешет.
Тилекмат айтат: „ ормонго
тартуу тартып убара болбой
эле Чолоктун жуук чечине жол-
качтардан колдоруна берели, колу,
бутун кишендеп, үг айдап китип
жолкачтар тоону ашырып кое
берсин, ошондо ыйманагада келет!“-
деп. „Жо биз Ормондун туткун калмагы алып са-
рыбагаштан көп тартууга ... ле шатабыз келбейт, өлтүрүп коюш...
→ Бугунун чоңдору Тилекматтан бул
сөзүн алышпайт.
Алыбек куулонун: „ Атаңдан кору
Сени катын деп айталганда чык
эле экен турбайбы, тыңдап эле
колыны салбайбы, эми мунун
өлүсү катса, тирүүсү катса!“ деп
Боромбай айтат: „ Эми тоодай
Ормондун жүзүн мага көрсөтпө-
сөңор болбойбу! “ — деп.

Балбай.

Балбай жаш кезинде эле жусум-
галдагы саяктан жылкы алып
колго түшкөндө кулагын кести-
рип жүрөт. Бул кезде саяктын
бийлигинде Сарыбагыш менен
болот. Балбайдын саякка аса-
ла бергенине Ормондун тутка-
бы карсап жүргөн. Балбай

орсонкой болду, тартуу тартып келе жатканда экенбиз! “ деп.

Сарыбагыштан өзүнөдө калса-
ла башынан жалкы атын жүр-
гөндө Ормондун колуна түшүп
калат. Ормон, Балбайды орго
салдырып жата - кышка түт-
күн калып алып жүрөт.
Бугулар Сынаакбел деген жахшы
атына баш калып көп тогуз-
даган тартуу тартып Ормондон
Балбайды сурап келишседи бербе-
ген.

Ормондун жакын бир жээни Ор-
мон менен атаа жүрөт.
Сарыбагыш, Бугунун чоңдору бири-
гип ошол жээнин „Ормондон
эми сен сура!" - дешет.
Жээни элдин отунчу боюнча
эртең менен Ормондун үстүнө
кирип, өзүнөн өзү буурукканы
тарабай отурган Ормонго бата-
ным сөз ата албай кайта чы-
гат, түшка жакында экинчи
кирип дагы бата албай чыгат.
Түштө үчүнчү киргенде, Ор-
мондун буурукканы тарып кал-
ган экен.

Ормон сурайт: „Ээ жээн эрте-

дан бери дүйнөнү менен үч кирдинге,
айтып турган бир сөзүң барбы?» — деп.
Жээни айтат: «Эзелден бери уламы
Юлми баатыр бир сөз айтпасын деп
Өзүм батпады» — деп.
Ормон, «Ээ айт!» — дейт.
Жээни айтат: «Аксакал, көксакал
тагалардан бары мени пенберди эле,
тагамдан Балбайды сура деп» — дейт.
Ормон бул сөздүн укканда конгуп
кеткен сөз менен «Бул жолун
катыгалар өздөрү бирдемени би-
лишпейт, же билгендин тил-
ин алышпайт, акыры сарыбагыш-
тын убалына калышпайтко, бул
кара чунакты сойсом болот эле!
Эми жээн сен сурасаң берейин!» —
деп Балбайды бошотурат.
Эл жатыбоого чыгар маал экен, эл
эшикке төшөгүн отурушат.
Ормондун жигиттери Элгекымыз
күлөп сунушат, Эл ат-тамакка
күйбөт кетмекчи болушат,
андан кийинки Балбай кымыздан ич-
пей коет, Ормон бээлеп калса
дагы чатак болот дешет.
Бугулар Балбайды ээрчигенди алып
жоношот. Ормон бир жигиттин

кетип бири жаткан Балбайга
карап туруучу деп каратпан коёт.
Балбай бирдан аркасын буруп
карабай кетет.
Жалаш орсонго „Балбай аркасын
карабай кетти"-деп айтат.
Орсон „Жаш!" деп кетип калат.
Балбай „Орсон сага эле кол-
басам!„-деп чоң кекенип калат.
Орсон колго түшүшүп, бугу камсал
кытсыа болуп кенешин жаа-
канда торукашка атаан гаердик
салып шыны темир учтуу
найзасын жанап ара-бери бас-
тырып турат.
Бозсолбайдан орсонду мага кор-
гозбой ла деген созун уга засман,
Бука Тору ат ка камчы уруп
качырып келип найза менен ор-
сонду табарсакка бир коёт.
Орсон бек тыгыштенип айтат.
„Атаңдан кору катаан бугу олжо-
нурду смайтып калдыңар эй!"-
деп отуруп калат.
Орсондун куйоосу бслуузак, ор-
сонду жалап-таяп утуна
алып барат. Жолдош толо
орсон жан берет.

Буру эң катуу коркуп, казак, кыргыз бол-
гон бардыгы чогулуп канча өлтүргөн
канкор буру деп тополоп тузду тазка-
лап, баш котаргандарды ташпалап өл-
түрүп, кармалганда олжолоп кул,
күң кылып болуп алып бүтүн журт-
тук таң чыгарып кететко! дегени,
кандай калабыз дегени кеңеш кылы-
шатты, акыры Бөлөс Сарттан
кеңешти суроого кишини чакыратат.
Бөлөс Сарт бул кездерде 80 жаш-
ка барып башы жаздыкка койгон
кези болот.
Сарт, орсондун өлгөнүн угуп
айтат: „Орсон өлдү дегиче,
отрот бузулду десеңерчи!
Менден кеңешти сурап келген экенси-
нер, карып чогуп калган көкмөө
абышкадан айтканым баары бир
албайсыңарго, бекер убара кылбаса-
ңарчы!" деп.
Барган кишида жоп болгондуктан
„Сарт аке ойной келгенбиз жок,
карыса да сизди бирата табардеп
калың журт жиберди!" деп.
Сарт айтат: „Менин түтүлүм-

Боромбай, Солто, Черик, Саруу, Кушчу урууларына кабар жиберишти.
Ормон өлөрдө менен Боромбай башка калыс кыргыздарга кабар жиберип жатат: "Шайтандын баласы Ормон бизден өлүп калды, бизге бошонушса...

24

алар болсоңор, Ормондун сөөгүн өрттөп, күлүн жарып (карп) бозокуга кошкула, жерге чөгүп, арбагы көтөрүлүп, күн кубалоого дагы келбей калат, өлүгүн бергенде арбагы көтөрүлүп кетет!" деп.
Бугулар Сарттын бул сөзүн алдыбай, Балбай, Сартай кандай калапа десе да ээ калышпайт.
Бугулар акыры Ормондун сөөгүн төөгө жүктөп, өзүнүн кызы Куланга жетелетип жана колго түшкөн Сарыбагыштарды да жөнөтөт.
Кулан Боромбайдын келини, Өмүрзактын аялы.
Таластагы Кушчудан Бүргөбаатыр айтат: "Борчу бүркүт өлүчү деген ошол, Ормон ошону көрөөк, биз калыс эле туралыбыз!" - дейт.

Боромбай, Солто, Черик, Саруу, Дулу-
<u>гу уруулардына кабар жиберилиши.</u>
Ормон аларды менен Боромбай башка
калыс кыргыздарга кабар жиберишип-
тат: "Шаттан болуп Ормон бизден
өлүп калды, бизге болушпасаңда жүз
калыстык кылып туруңузун!" деп.
Кабарга барган кишиге калыс кыргыз-
дардын чоңдору төмөнкү сөздөрдү
айтат: Черик Улакбий айтат:
"Бугу туугандар биз калыс эле тура-
быз, карабаң эң сак болуп аз убакка
чейин күтүнүп тургула! Биринчи
күнү от, экинчи күнү чок, үчүнчү
күнү күл болот эмеспи?!
Сарбагыштардын ачуусу тарап соо-
лугучу!" — деди.
Кабарга барган кишиге Солто Жан-
гарач баатыр айтат: "Бугу туу-
гандар бизден чочубасын, биз солто
калыс эле турабыз!" дейт.
Таластагы кушчудан Бүргө баа-
тыр айтат: "Бөрүчү бүркүт өлүчү
деген ушул, Ормон ошону көрөнок,
биз калыс эле турабыз!" — дейт.

тескей жагы болгон жууку. Чыг-
кан, Баркоон, Тасмага жерлерин
жерден, жатканкасын кара-ку-
журду жайлап турган.
Нарынга көчүп барган Усмонталы,
Чарганда өздөрүнүн жер жасман-
ты кара-кужурду жатлатып.
„Оп-Манканы Бүгү алтынчы, Соо-

26 Бүгүнүн жунгария, Текес-
ке үркүшү.

Орсмондун Соогун жанаткандан
кийин Арык, Белек тун катара
үркүп жунгария, Текес жакка
үркүп кетет. Бул окуя 1852-
жылы болот.

Сарыбагышты, Кыдык менен
Желдендин бөлүп алышы.

Бүгүнүн Кыдык, Желден деген
эки уруусу Ысык-Көлдүн
... -бажа.
Ормонолду деген сөздү укканда
Сасмаалы эң катуу коркот.
Усмонталы, Чаргын, Сасмаа-
лыны утуно жибербей коет.
Сасмаалы Эшикке чыгаа
жанына жолдошу болуп келген

тешиги жагы болгон жүгү, Чыг-
кан, баркоон, Ташка жерлерин
жүргөн, жатышкасын кара-ку-
журду жатып турган.
Жарыкка көчүп барган Усмонтаалы,
Чарганда өздөрүнүн жер жасмасы-
ны кара-кужурду жатлатты.
"Ормон канды Бугу өлтүрүп, соо-
гун алып келдик!" — деп Усмонт-
аалы, Чарганга кабар барат.
Кадык, жесилген менен Усмонт-
аалы, Чарган үлүгү ичишин
жатышкан болуп, эл орозо экен.
Усмонтаалы, Чарган, кыдыктын
мыктысы болгон Сасмаалыны
чакыртып келип айтат:
" Ормон канды колбашындагы
Арык, Белек өлтүрүп Соогун жүк-
төтүп жибериптир, барып то-
суп алалы келели!" — дейт.
Ормоналды деген сөздү укканда
Сасмаалы эң катуу коркот.
Усмонтаалы, Чарган, Сасмаа-
лыны үйүнө жиберет коет.
Сасмаалы эшикке чыгып
жанында жолдош болуп келген

жылытып жашырын чачырат.
«Жарык менен желдендан тыка-луудан той калбай бүгүнкү күн-дон калбай Текестин жакасы Сарт-тан уркасын! Сарыбагыш бизге сакчы кылып жарасылган жолду жиберет, алардын баштын ала кетсин!» — дейт.
Бул Орсмон өлдү кабарды укканда желдендин чоң баба Алсейит (Душумбала) озатышы менен ток тобой кабын тарагатылы жоолу аны Текеске Арык, Белектин үстүнө барып кошулат. Желдендин кочулугу, кадыкбут уркуп калат.

Сасмаалынын Сөзү.

Сасмаалы атпуучу экен. „Барып Орсмонду көргө кошкучо мени кошо көмөткөдөп ишенбей туурдум. Орсмондун өлгөн кабарын үмөт-аалы, Чаргын мага угузганда атпута! Сасмаалы баатыр Ормонду Жолбагындагы Белек өлтүрдү сенде эмне жазык, сени менен туугандыгыбыз баягыдай эле болот деседа, мен эч ишен-безмин!" — деген.

Торокелдинин келиши.

Ормондун Соогу аяктагандан кийин Торокелди баатырга Чабаганды жиберет.

Торокелди менен Салто жангарач баатыр куда болуп, Торокелди уулуна жангарачтын кызын алып бергени жана жыгач түшүрүп келин жангарачтыкында экен. Ал кездеги кыргыздын чоңдору кудалыкты уйуна жибербей жайлатып, кыштатып калып күтүүчү экен.

Күзүндө келген Торокелди жайга чейин жангарачтыкында экен.

Чабаганчы күндө-түндө сабап отуруп суу-сасырда жайлоодогу жангарачтыкына келет.

Күндүз убак болуп эркектер чогулуп дөңдө отурушкан экен.

Чабаганчы саламын айтып дөңдө отурушкан жангарач менен Торокелдиге келет.

Торокелди алик алып: „Ээ кошолуум кайдан, эл-журт аманбы?!" деп сурайт.

Чабаганчы аманчылык деп, суу-сун жуткандан кийин Торокелди-

ни ошолок эзгиликтин барын оту-
рушат. Торокелди, ормон-
элдүү деп укканда Шамшыканы
жибелен жарак шашынган экен, он
колу менен он санап чанчып алат.
Карап турган жаңгарачтар айты-
шат: "Торокелдиге бир балакеттүү
сөз угулдуго!" — деп.
Торокелди катрабастан баркылдап
" ой жаңгарач баатыр баяга ка-
тын Бугу, ормонду солон салып-
тыр, сизда кол бериңиз, кызуусунда
чабайын!" — дейт.

Жаңгарач айтат:
"Сөкөм билсин!" — деп.
Солтонун Талканында Солтонай
Кербез деген бир кыйын киши экен.
Солтонай айтат: " Боручу буркут
эчүү деген ошол, ормон ошондой
элмок! Баранарбир кылжардын
баласысынар, биз солто экөөнө
төн калыс туугун болобуз, ак-
мак эле кол бербесе, биз бербей-
биз, калыс калабыз!" — дейт.
Торокелди жаңгарачка таарын-
ган бойдон жөнөп кетет.

Торокелди Ормонго катуу оорууну отурушат.

Ормондун казан тосмонку кошокту кошот:

„Токоңкон чабар ыйынар,
Жаптекен качыңкыңыр
жылгандуу Баша камышынкы!" деп.

Торокелди ошондо ооругун:
„Кара жерге кызыл кан,
Кар жаагандай каларсың!
Кайран жаның болбосо,
Менде [illegible] шуди
юзуңдой каларсың!" деп.
отурган шардакта кылыч менен бөлө-бөлө чабат.

Торокелди токтоосуз артарапка кабар жиберип Ормондун күнүн кубалоо үчүн кол жыят.

Жусигалдын Саякка бүт бойдон келип Сарыбагышка кошулат.

Солто жангарач баатыр, Тынай жантайдын уулуна дагы бир кызын бермекчи экен, жантайды 60 билерсмен чакыртып алып, "кызымды берем!" — деп. Келгенкудалардын аттарын торбагына чагартып таштап, Ормон-

Торкелди өлтүргөнү [illegible] жанкыра [illegible] кылыч [illegible]

Күн күнүн кубалоого кайтадан ...
бай жок то.
Төрөкелди ордондун күнүк кубал-
уунун кол жаткан кеңеши кысг...
Сарыбагыштан жантай мен
Шамен Экөө күн кубалоого карчы
болушун айтышчат:
«Бүгүнөнөн Сарыбагыштын биллырыбыз
Кылычардан узуу болобуз! Калмак-
тан күн куугандай болуп кубалоо
болбойт! Эки уруудан тең көп
кишини зыян келет! Тасыган
кан кисидики болот!
Шайтан болуп бирабыш кан-
иниси өлтүрүп коюптур, малды
жакшы үтлөчүн тартууну көп
алып бай болуп калалы!» — дешип
Төркелди башынык Сарыбагыштан
башка мактымары бул Экөө-
нүн айткан сөзүн албай айтышчу
«Биз күндү кисиден куутбуз десек, ...
рун жантай менен Шаменди чы-
гуруп анан бүгүн баралы!» деп
Шамен айтат: «Жантай Сен...

33

...ой оодо коч! Мен тескей оодо
...ун! Кары калмак катуу куш-
...дарда коло барам жоолошмолор!–
...айтып кетип туруучу.
...у менен жанынан жаңырачка
...ми деп шалтаалап күн кууп-
...калат.

...кеткендей эле калтырып бүт
алат. Үйлөрүндөгү асыл мүлктөрүн
бүт алат.
Эр булаларынкынды кулдукка алышат.
Сарыбагыштар, Кыдык менен Жел-
дендин түн жарымда чаап кой алма-
ну алышып, Кочкордун Сарала-
сазына алып келип болгондо ка-
дыкки Арстанбекда булардын
ичинде болуп, косуузун белине кыс-
тарып ары-бери басып журат.
Сарыбагыштын чоңдору Арстан-
бекке айтышыпат: „Бул булусу биз-
дин ушул ишибизди бирдеме деп
койбосунбу?!" дешип.
Анда Арстанбек тамаңкуну ай-
тат: „Жагач болсо чыбылар,
Үйүз болсо жабылар

Бугуну Эшим да Бугунун уругунун бул кимсиң,
Эсенгулдун эр оромон;
Эмне кайдан табылар! - деп.
Сарыбагыштын чоңдору оромон
кылышып: "Эрес эле олбогон
кишиге окшоп табылып, Эшим
бизге оромон кайдан табылат!" -
дешип, Арстанбектин обулго-
суна деп чабылып баргандардан
20 үйлүү кишини малы, жаны
менен бошотот.

Төрөкелди Бугуну чабууга ка-
мынганы.

Төрөкелди Казак менен жеңдеңди
бөлүп алгандан кийин кыш ичинде
тартуулар менен Казактын Тезек
төрөсүнө элчилер жиберет, "бизге жар-
дам берип канда өлтүрүп атышкер
болгон Бугуну чабышып берсин!" - деп.
Тезек төрө бул кезде Челекте жерден
жаткан болот.
Сарыбагыштар, Тезек төрөгө көп тар-
туулар менен барып бирлешип жат-
кан кабарды Бугулар угуп, чогулуп
кеңеш кылышат. "Бизде көп тар-
туулар менен Тезек төрөгө баралы!" -

дешти, кандай тартууларын бара-
быз, 1000 жылкы, 100 төө алып барсак-
бы?! деп ар-жүрүшүп айтышат.
Муратаалы, Боромбай лар "ушул иш-
ти Тилекмат билсин!" — дешет.
Тилекмат билсин деп кылды бүгүн мына-
кул болушканда, Тилекмат айтат:
"Журт жарамасы барабы, бирок эч тар-
туусуз эле барып сүйлөшөбүз, менкандай
жанымда өзүңөр ишенгенбир эстүү
жигитти жана ат токуп беретур-
ган бир таң жигит кошуп бергиле!" —
дейт.
Бүгүнкү кеңсулугу "бул жаргул Тилек-
маттын бул эмине деп айтканына-
ны, тартуусуз куру барасы дегишкан-
дай кеп!" — дешти.
Муратаалы, Боромбай наймансынчы Карабай айтат:
"Ошо жаргулдун бир билгени бардыр,
жөн эле барсын!" — дешти.
Тилекматка Чүйлүктүн жаргы
деген тилбилги Чытрак жаны
өстүрүсү баланы кошуп беришет.
Тилекмат Челекте жаткан

Тезек төрөгө тилмечи жакын бир
элчи салыпты: «Буудан төрөгө элч
өлүмүн кабарын кылсаң!» – деп.
Тезек төрө айтыптыр: «Кандай өлтүр
канкор Бугу жолобосун!» – деп коюп.
Тилекмат менен Карыч Тезек т
нун төөчүсүнүн үстүндө төөнүн с
ичин жаңы берет.

Тилекмат дагы бир күнү төрөгө элчи жибе-
рип айтыпты: «Кандай өлтүргүн кан-
кор болгондугубуз чын, жүрөктүн сан
мын бир, эки ооз айтышып кесек т
кечиримдүү кылса!» – деп.
Тезек төрө айтыпты: «Жүрөк сөз
деген сөздөр эмес, кусур болор сүй-
лөшөлү!» – деп жооп кайтарат.
Тезек төрөнүн толгон төлөңгүт
(жигиттери) чапкылап келишип
төөчүнүн үйүн талашты.
Тезек төрө келип, Тилекмат
саламдашып көрүшөт.
Эртеси шашылыш маал экен Тезек
төрө менен Тилекмат бегишинге
чейин жүйө айтышкан.
Акыры Тезек төрө Тилекматты

Сарыбагыштан элчилери ман
баатырларын жумшаттырып
болуп алып барат.
Тилекмат, сарыбагыштан эл-
лери менен жүз жолугушканда эң
акырында айтат: «Алдыяр төрө
Сиз калыс болуп тыңдап туура каз
ырас булар менен биз бир кылжыр
дын уулу элек, жети атабыздан
бери булардын аркеде тоодон чоң
кордугун көтөрүп келдик!
Булардын бизге кылган ызасын ж
көтөрбөй кеткенде дүйнөнүн иги бол
калды!
Булар айтат: «Сен эмес, биз бүтүн
алты алты сан алачты бийлеп
орускады жоо берген Жененсары, Но-
рузбайдыда сандаган казагын кошун
кандарын суу кылып агыздык!»-деп
мен мендиктери жети асман
жетип кетти!»- дейт.
Тезек төрө бул сөздү укканда эле ор
бузулуп кардананып кайкырат:
«Сарыбагыштардын тартуугу ал
келген элчиктерин агытыңдар!
Тилекмат ошо замат Тезек тө

төрөм эшикке бир жалгыз сүй-
лөшөлү!" дейт.
Тезек төр барат. Тилекмат
айтат: "Төрөм! сизге түгү түү-
гананыздан качышарын айт деген
асманай саламын айтамын"-деп.
Тилекмат, жаричтап кошо ала баржан
отуруп айтат: "Төрөм!, биз эми
илеген өтүп калмак жакка кете-
ли деп жатабыз! Сиздин бизде
бир асманкайдай кыз бар эле, Алдаяр[нүн]
[нан кыстасыбектин]
кызы сулуу кызы Торуңтай деген кызды
багышында сизге арнап атаган Торуңтай
койгук элек, ошол асманкайдай кызды
алып калыңыз, калыстыктан ка-
ларсыз!," дейт.
Тезек төрө бул сөздү укканда оңу
кызарып күлүмсүрөп айтат:
" Төлөңгүттөр! Тилекматкийи
даярдаңдар! Сарыбагыштарды ат-
карыңдар!" — дейт.
Үй көтөрүп Тилекматтыкы кү-
түп калып, сарыбагыштарды
ошо замат айкарып жолго са-
лат.
Тезек төрө, Тилекматты катан

өзү кышында болуп калып, ата
түрүп, таң кетишин сатылап, өзү
коңшу келип куугоолоп Торотай ка
Соолот менен алып кайтат.
Жарык айтуучу экен: «Тоочунун уй
жатканда ачуусу келип, уучу Ти
мат киржуулду жарып салсасы бо
деп ойлодум, эсим Тилекматка кылатан айтк
жаргым келет!» – деечү экен.
Бугу, Тектөрөнү колго алып Теке
тен кайта Көлдүн башына келат.

Алыбектин өлүмү.

Ормон өлтүрүлгөндөн кийин Алы
бек Бугу менен Текеске качпай өз
нун саяга менен Ысык-Көлдүн
Тескей жагында кала берет.

Ормон өлгөндөн бир айдан кийин Ал
бек тоодан кийик улап чыгат.
Сарыбагыштардан Боталы баш
тык бир топ кишилер Алыбектин
кармоого аңдып жүргөн экен.
Алыбек тоодо кийик өңүп жат-
кан жерде Бешкуурөн Боталы
капастан келип басып, кишиң енд
байлап алып барып өлтүрөт.
Алыбек чыкты кийикке, Боталы чыкт

жылкына карата баштатады,
Жетигендин Алыбек паручун нарын
таштатады.

Кудаймендени мурду кесилгени.

Сарыбагыштын Надырбек уруусунан Кудаймende деген кытаен киши болуп Орсмон отургузган убакта Бугу чыкканчылык кылганы билингенде Сарыбагыштар Кудаймендени байлап алып, Орсмондун үй булоосунун колдоруна берет. Орсмондун аялдары Кудаймендени мурдун кесип салат. Кудаймендеги озатылы менен качып Боромбайга барат.

Төрөкелди Бугуну чабууга жөнөшү.

Төрөкелди Сарыбагыштан жана жуунгал саяктан көп кол жыйып Бугуну чабууга жөнөмөкчү болгондо, Усмонтаала менен Шамен кеңеш чыгарып айтышат: „Бугуга дагы элчи салалы! Көп күндөрсө эле танып этиш болуп калалы!" — деп. Жетилген Медербек Чечен менен жана өспүрүм Шаменди элчи-

леке жетирилет.
Мерербек менен Шасмен Бугуга э-
микке барып айткан сөздөрү:
„ Оросон кандан кунусменен айысы-
Бугулар беш кокулдуу кызы жардан б-
Койбой жана кыл куйрук жылкы-
берди койбой саржигагышка тарт-
ошону тынан туугган болобуз!„ э-
Бугу бу сөзго конбой элчилерди ка-
тарат.
Төрөкелди көп колду жыйып ай-
тат: „ Жиндекиси Эрдек корсой-
Бугунун чоңдорунан карсыга келсе,
Чоңдон болсо жур от туп тизгинин
кан көтөрөм. Букарадан чыгып ка-
маса өз кызымда калың сөз бери-
тең соок кыласы!„ — детти.
Төрөкелдинин өзүнүн туугананы,
Макелей деген азамат, букарадан
бир калга кул баштапарына жоо-
лук батып чагымат.
Көп жонордо Шасмен менен ү-
мөтаалы экөө колдун барышын
каалабатт.
Төрөкелди көп кол менен күн-

доо салып жонот.
Тезек торонун колго алуусу, Эсен Сары-
багышы менен теңдешпестикден жат-
кан бугулар, кол келет кабарды угары
менен кызыл уух болгонун катуу үркүп
Текеске жонот.
Сарыбагыштан сандаган колу бугунун
артынан жетип сайып мал-башта
олжолоп алып кирет.
Каркарада Текенин бетинет деген белге
барганда Бугу ошо жерден кайра Сары-
багышты саят.
Бул урушта Балбай баатыр кабырга-
сынан шуукурчун оору болот.
Балбай Текенин бетинтинин жонунда
бир далда жерге бугуп жататда, "Сары-
багыштын колу кайсы жерге барды?" -
деп сурап турат.
Сарыбагыштан колу Текенин бети-
тенен өттү деп айтышат
Балбай баатыр ошо жерден Букатору
атына минип жарык-
Шайсандарын шайланып, белин
курчанып, суу жутуп алып атка
минет. Балбайдын жанында Саба-
тар Молдо, Өмүр, Стам, Конурат Энтери баа-
тырлар жана толгон шайдоот

жеттиттер болот.
Чак шол учурда Бугунун бир кожунан
бирбойго жеткен кызды Сарыбагыш-
тын колунан бирканы чанкыртан
кошпон алып жаногондо, Балбай
ошо жерден ат коон урган найзатан
кызды коштогон кишини найзамакен
ыргыта коон кылыч менен ичин жа-
рып отун алып ичкенде козу ускач-
тай ачылып, оорусу кулаңдан сообо-
лотда кочту таап жаткан Сары-
багышка адеп кирет.
Шол учурда Чыжен жактан карату-
ман чаң чыгып, бул тезек торонун
колу болот деп бедиле бел деп отлойту, ал бугу-
нун эле бир бөлүм колу экен.
Сарыбагыш огшондон ат соорусун са-
лып качат.
Качкан жоонукатын саят деген ырас
болуп Бугу, сарыбагышты кууп сайып
жонойт.
Сарыбагыштын көп колу коңтору-
луп Каркырадан Көл бетине оон качат.
Бугу сайып отуруп Тескейин жуукуга,
Күнгөйүн Кара-Батказка чейин сайып
кырат.
Кара-Батказка келгенде Бугулар уруп
салат, саяк болсоң чыга берден.

Саяктан 300 чамалуу кишилер
саякчыгынын Чага барышат.
Балбай ошондо айтыпты: „Урушсак
биз Жылкыайдардан эки уулу урушуптук,
Саяк сенин этегиңе кирип кетипти!
деп 300 кишини бир жагын колго кы-
лып алып Шынаркулга Жары чолок
кылыч менен баштарын алып айтыпты:
Саяк менен сагызганды убал жок!“ — деп.
Саяк менен сарыбагыштан Торокелди
өзү башы болуп көп кишини колго түшүрөт.
Торокелдини Белектин Алдаяр уруусу
колго түшүрөт, өз аты баса жыгылгандыктан бугу сангандa.
Балбай жанагы 300 чамалуу кишини
колго кагып карап жатканда бир
кишини тебетей колду ита менен сүз-
дүрүп өтүзгө асман чалып күтүптүр.
Шаршак Кыгдыбанын уулу Мырза бал-
тар ошондо 18 жаштык бала экен.
„Кол толкуса топ токтотот, мен
толкусам киши токтотот!“ деп
айтып Сарыбагыштан калың ко-
лун аралап кирип барганда Адыл
баатырга кабылып калып, Адыл
Мырзанын башын кесип канжы-
гасына байлап алып жөнөптү.
Жайдан тачук ысык кези экен,

өз көзү менен көргөн абышкалар
айтышат: «Бир чолоо жок камча-
бала жерде эле тырмоо жатыпкан ө-
лүк, өлүктүн үстүнө чымын-
чиркей конуп жатыптыр!» — дешет.
Төрөкелдинин инилеринен Микелай,
Чыбыке, уулу Карасайда Бүгүнүн колуна
түшкөн Талмади эр-токуму
менен мойнон жүргөн ат, алган
киши жок дешет.
Өлгөн өлүп, калган калың үрүгү 3 күндө
араң басылат.
Сарыбагыш, саяктан өлгөндөрүнөн
калгандары качып Күтүркү жери-
не келишет.
Шапак Качыбектин кызы Сарыбагыш-
тан махтасынан бурооно мурун
эле берген экен.
Адыл Мырзанын башын байлап
барып Качыбектин кызынын алды-
на ташап «Бул башты таа-
нийсыңбы?!» — деп.
Качыбектин кызы айтат: Бул жөн
эле бир сойчордун башы турбайбы,
Сарыбагыштан тоодай кочкордун
башы тепсөөрүндө калбадыбы, бул
башы сарыбагыштан төрүндө жат-

найта ?!— деп.

Бугу; Төрөкелдини кутушу:

Төркелдини колго түшүрүп алганда Бугулар колу, бутун кишендеп биркишиге бак тарып коёт.

Төрөкелдинин колго түшкөн кабарын укканда Нарындагы Тынымсейиттин баатыры Алыженин уулу Табылды баатыр келип ачууланат: „Ушу убакка чейин Төрөкелдини багып эле жатып жүрдүбү? бир санат кылбай!“ — деп.

Төрөкелдини көчкөндө кишендеп көк букага мингизип, мылтык менен алыс атып, оң бутун сындырып коёт.

Төркелдинин бутун таңдырып айыккан кезде Балбай көргөнү келип „Баатыр бутуңуз айыктыбы?“ — деп карсыл-корун толгон дагы сындырып коёт.

Алты айдан ичинде Төрөкелдинин бутун 3 жолу сындырат.

Жетиген Медербек элчи болуп эки уруунун арасына жүрүп, Бугунун колуна түшкөн Сарыбагышты менен саяктан кишилерне көп жылоо мал алып келип берип бошотот.

Бугунун колго түшкөндөрүндө жылтан

берет. Тилекмат менен Медербек экөө көп ирээт калат.
Урушкатыла десе Чини албаттыдан, Жантай, Шасман, Усмоталылар ашпырткан бүгүгү Хигиш жаабуун Төрөкелдини качуу кармап жалоону көп алсан!» — деп айтылган.
Бугулар Төрөкелдинин өзүнөн да жалыого көп мал алып жазанда көпө берет, инилери, балдары менен.

Сарыбагыш, Тынай Сетит-тин Чабышы.

Төрөкелди түнкүндөн кутулуп барып эсалгандан кийин 1854-жылы Тынайсейиттин баатыры болгон Алыкени алдап жүрүп Тынайсейиттин түн жарымда чабат.
Ошондо Арстанбек мындай ырдаптыр:
„Карыганда Чоң көңтү,
Чоң көп көңү курусун!
Сарыбагыштан боз балдыр,
Биздин келиң кызды көп өптү!" — деп.

Тынайсейиттин каргаганы:

Эчки-баша, Чур-терек,
Сарыбагышта үр терек!
Сарыбагышта урбасаң,
Ушунчтин куурун түр терек!"

Бүгүнүн Кокондуу чакыралышы.

Тынасисеттинин чабылганын
уккандa Бүгү кеңешин: „Бир кандуу
журттун этегин кармабай тын-
чы болбойт экен!"– деши, Ти-
лекматына касында чоң боз жорго-
ну мингизип 5–6 жолдош кошуп,
жасак – жабдыктырып шат кылып
Кокондун кана Худаярканга жиберет,
баш ийтин кароого.
Бул кезде Атбашы, Нарын, жумгал,
Чүй жерлери Кокон кандыгына бир
топ жылдар мурун каралган экен.
Нарындан Куртка деген жеринде
Кокон кандыгынын Чеби салынып
1000 сарбазы туруп, беги суракылып
турган.
Тилекмат Курткадагы бекти
кат алып, жолбашчы Чуу жигит
алып Худаярканга барат.
Худаяркан акылмандары менен кеңе-
шип акыры 100 сарбаз менен Алым-
бек, Саратон, Козол датка дегендер-
ди Тилекматка кошуп жасак-
шаймандары менен Ысык-Көлгө
жөнөтөт.
Кокон келип колго бир кышты тап

Качыбек орусту чакырып келиши.

1830 — жылдан баштап эле Бором-
бай Зарынектердикине жоудан
тоолорго кездемелер жүктөп келип
Соода кылып жүргөн ногойлор (татар-
лар) келип, кетип турушкан.
Соодагерлердин ичинде Кайбылды ат-
туу бир ногой молдо болуп, бул
Зарынек менен эң жакындашып-
кан экен.

Кайбылды, Боромбай, Зарынекке
орусту эң жакшы мактайт,
Боромбай, Зарынекти "оруска карай
турган экен!"— деп кызыгат.
Кайбылды, Боромбай менен Зары-
нектин саламын айтып мактап
барат.

Орус падышасынан генералдарды
Боромбай, Зарынекке жасалган
медал, тон жиберип турат.
Ормондун өлүмүнөн кийин тынчы-
лык болбогондон кийин Боромбай
менен Зарынек калың бугунун
аксакалдары менен кеңешип, "Бул
коқонделе бизди коргой алгыдай эмес,

орусдеген адамдай журт бар экен,
ошогокарагыла!» — дегенин ошакул-
дагысын Качыбекти Кайбылда Ногой-
гокошуп Сибирдеги орус генералына
жиберет.
Качыбек барып 1855-жылы орустан
аскер, торолору менен 100 кишиун
кишини жасаук- шайманджыра ме-
нен алып келип, Каракол Чы-
гышы жанандагы Атоорго үй тигип
орундашышырат.
Корсаковский деген кишини уйоз нача-
ник болуп келет.
Зарыпекти уйозго помощник
кылып медаль берет да ай сайын кыв-
ник налым берет.
Зарыпектин колуна 100 атчан сол-
дат берип, кандай иш кылууга эрик
кагаз берет.

Зарыпек, Надырбектин чабышы.

Зарыпекти кыргыздар султан
деп айтат.
Зарыпек султан болуп орус-
ту орнуктургандан кийин Жаранды-
гы Тынысистетке кабаркалган

Кол алып алып келип, колундагы Со...
тарды колдун алдына салып, Кунга...
жаткан Сарыбагыштын Надырбек...
ген уруусун чабат. Надырбектин ...
мүлкүн таныскетти, Кыды(к) мене...
Желденге талатат.
Зарыпек аныс менен токтобой Кочкор...
Чу Торокелдинин өзүнүн үстүнө баса...
кол менен келип, түнжуурата ...
малы-мүлкүн олжого талатат...
Торокелди тоңдо жө Кочкордун суу...
кече качып, тоога качып кутулат.
Зарыпек орус солдаттарын алда...
салып Сарыбагыштар уулат кы...
ген зарыга чыдай албай Орсонкан...
уулдары Үмөтаалы, Чарган жа...
жасаматы менен Таласка көчү...
андан Акжыянаркылуу Кашкарга
кирекачат.
Ысык-Көл бетинде бирда Сарыбагыш...
калбастан Ысык-Көл Бугу мене...
Алыбектин саяғынан колундагы ка...

Орустун башкары...

орус адам 1855-жылы Ысык-Көл...
адам түгүкөндө азырка Ак-Суу...

турушкан. Эки жылдан кийин Жансыбек үйүз жыр салдырууга жар чалып, Каракол суусунун боюна Каракол шаарын салынсын деди. 1858-жылы.
Илдери Соодкылысы келип Жатбылда (Сокурмолдо) биринчи жолу Каракол суусунун боюна үй-короо салды.
Сокурмолдо өзүдө Жаркенке катчы молдо болот.
Сокурмолдонун короо салдырганын көргөндө кыргыздар атпан калып, "Түз жерге жар кылганы кандай!" - дешти.
Сокурмолдонун ошол үйүн мен да бала кезимде көрдүм.
Бул учурда кыргызды Жарынбек башкарып, жердин-элдин ыгын билбеген жаңы келген орустар бүтүн кыштакты Жарынбектин колуна тапшырып атканына макул болот.
Бул кезде Арстанбек мындай деп ырдаган:

"Сарыдан атгар салганы,
Саамал ичип кененди(к)
Жарынбек Султан болгону;
Сарыбагышка теңелдик!" - деп.

орус келип кууп[illegible]андан кийин
баштыкы[illegible] үй гаан, кийин [illegible]
нолон кулданку эшин токто[illegible]
орус, кыргызды болушу, ста[illegible]
Эзуубалиа, онбашыларга бо[illegible]
ар старчандыкка бирбит шайл[illegible]
ган.
Есик-Көл кыргыздары бул кезде
Э болушка болунган.
Зарынек - зарынек эмес зар[illegible]
болуп, доолоту колдон тосуп[illegible]
ганда Солтодон Корчубаа тыр[illegible]
на башка мыктыларынан чак[illegible]
тыгы алып кеңешип келип ү[illegible]
келетурган жатында Кара-
тога чоң топ кылып Кыргыз[illegible]
Сарыбагышка кеткен ыкасын ал[illegible]
Сарыбагыш болгон жеринен бе[illegible]
көкүлдүү кыз менен кыл куйрук [illegible]
кыдан туук койбосун итке [illegible]
тизим!" — деп убадалашып,
тонуп баргандарын сөйлөп уза[illegible]
жакага жетип ашалынан
нек өлөт.
Сарыбагыш менен бугу биринин
изин бири кетмендеген жооб[illegible]
луп калышат.

Жыйнаган: Абдрахманов Г.

1955-ж. май.

Фрунзе.

Институт языка, литературы и истории
Отдел рукописей
Инв. № 2039
3/IV 58
Кирг. ФАН СССР гор. Фрунзе

Кыргыздан [illegible]
[illegible]
[illegible]
10 стр. 100 рб.

Восх.

Кыргыздан чыккан мыкты манаптар. XIX - кылымдын өнүгүшүндө роль ойногондор.

Үмөтаалы.

Үмөтаалы канкор Ормон кандын тун уулу болуп, мыкаачылыгы эң чектен ташкары болот.

Үмөтаалынын аттуу баланы өлтүргөнү.

Жайдын калың эл көчүп ашуу ашуу ашып бара жатышканда, Үмөтаалынын көчү да ошол көчтө болот. Ашуунун белинде бир киши Үмөтаалы аттуу баласын тынымсыз кайкырып чакырып жүрөт. Эл журтка барып конгондо Үмөтаалы жигиттерине "Ашуу ашып конгон элде Үмөтаалы аттуу киши бар экен таап мага алып келгиле" дейт.

Жигиттер айылдарды аралап жүрүп Үмөтаалы аттуу бир баланы таап алып атдан жөнөт. Жалгыз болуп, атасы Абылышка экен. Абылышка моюнуна көгөндүн бурчагын илип алып буркурап Үмөтаалынын алдына келип „Айланайын баатыр жаным сизге курмандык, ошко өздү сизге садага чабайын баласындан кашык канын бер жалгыз

эле! - дейт атасы. Усмотаалы жалбарган сөзүнө кулак койбостон баланы чаптырып салат.

Усмотаалы аялын атканы.

Бир топ аялдар Усмотаалынын үйүнүн жабууларын оюдан тигип жатышкан болот. Усмотаалы дөөдө отурат. Колундагы мылтыгын түзөтүп жүрүп, „ишик карага тийип" деп айтып аялдын арасына атат. Атылган ок өзүнүн аялына тийип өлүп болот. „Ишик кара экен кошуп салгыла" дейт Усмотаалы.

Устаны өлтүрмөкчү болгону.

Бир мыктыы устага Усмотаалы кылыч жасап бергин деп тапшырат. Уста кылычты өтө өткүр жана көркөм кылып жасап алып келет. Усмотаалы сой сойдуруп айылдагыларды чакырып устаны конок кылат. Уста үйүнө кетмекчи болгондо устага „Усмотаалы токто" дейт. Уста токтогондо кылычты колуна алып башын алып салмак болуп тап бергенде Усмотаалыга сөзү өтө турган бир киши кыйкырып „Канчалык жанын карсап калыптыр" деп айтылым, Усмотаалыны

карыган тöктöй - менинг колумды бекер кармадың, оныңдай кылынчыле оның душманына жасап бэрэй деересиң - деп ӱсмӧтаалы.

Бир айыл кижини жок кылганы. Ӱсмӧтаалыныҥ байго жеткен кызы кебез- ден бир айыл жер тӱйӱп иштеп жургандо ӱсмӧтаалыда бажыдан кӧзӱне каныҥ болуп калат.

Кӱндердиҥ биринде ӱсмӧтаалы бир айылга конок болуп отургандо, бир жигит ӱсмӧтаалыныҥ колына суу куйганда, шыныдан чубалып тӱжӱп турган кызыл чокырды танып калат. Ӱсмӧтаалы ошол жигит турган айылды бӱт ӧрт- ӧл тӱдӱп, ӱй - жайларына чейин ӧрт- тӧп жиберет.

Кандайдыр ӱсмӧтаалы талаада бастырып келе жатканда, алдынан каршы саласи айткан- да ӱсмӧтаалы барк эйин алып калганда, саласи айткан киши чочуп кетип атынан кулап калган. Чочуп кетсе, ӱсмӧтаалы кубанып калган. Чочуп аттан куласабаса ал кишини каардап оларчо кылып урдурган.

Тосмоо:

Бүгү уруусунуң бөлек уругунуң Шашак деген ата-
ның чуукузундан XIX - чүс чылдың ортузунда,
Тосмоо деген ыыржачы шаман болуп, шаан узак
ка созулуп чоруп турганда, Тосмоо чер ... эрин
аткарып дилин арыттын кадарып турган, кижиде
кижи оорупчатканда чаагчы чээн чүвени ...
лээ отко салып өрттеткен. Хөй кижи-
лер Тосмоодан өрттенип өлүшкен чүвен.
Тосмо өлүшкор болгондуктан дайысма
Күшү таштап салган. Күшү кожус чылгы-
ның ичине барып конза, Күшүм ... кон-
гон" деп бир чак шоны кармаштып алган.
Күшү кожус бир чадырның үстүнде барып
конза, өй ичинен көзүгле кирген бир буюсун
алдыргыр кешкен. Ооңдуктан эл шаан-
дай сөстөрнү айтышкан:

„Тосмоо келгиже,
Туслаа келди!"

Канай.

Бүгү уруусунуң кыдык уругунан Хара-көжүк
деген атаның чуукузундан XIX - чылдың
ортузунда Канай деген ыыржачы шаман
болуп, чазык-чок кижилерни көп ол-
дүрген. Кузаттынга бир күннерде Канай
чүрээ. Бастыкчы келе чатса, чол бонда бир
бастыкчы ...

канча жаткандар көрсөтүнгө эгер кызылдан жатпагышкан болушат. Каныкей басты-рып келип, „Келе айтсама жоошулгула" дейт экен.

Жаткандар „Баатыр кызылга чечкормалмуузда-дал элек", андан кийин берилет „Сейтек жат-кандар".

„Эмесе кызылга чечкорду мен муздатамын!" деп айтып 7 жаткандар муздатып жиберет. Ал муздалган жаткандар баш деген элден болот.

Жез чочмор манда.

Сарыбагыш уруусунун Эсенгул тукумунан Бердинин Эзбектин 8 беринин бири болгон Берди-кожосунан манда деген манап XIX-кылымдын ортолугунда болот. Мандада тыма эринин кашында чоң жез чочмор илип жүрөт. Кандайдыр ачуусу келсе чочмору менен чаап кишилерди жарадар кылат, кай бирлерин өлтүрүүгө салат. Айрыкча чоң аштарда, ал башкарып тынымсыз чочмору менен койгулап чаап кылат эле. Ошондуктан жез чочмор манда деп аталат.

Түрдүкө.

Черик уруусунун байтүбө куругунан Кара-
чул деген атанын тукумунан Түрдүкө
деген атакчы адам, XIX - кылымдын
ортолоруна болуп, Кытайдын жактагы
территориясында жүрөт
Түрдүкө кыйналып барганда, кызды жатып жар-
ганда, эртең менен Түрдүкө аттанып
кетет, кыз төшөктө өлүп калган болот.
Ушундай болуп, Түрдүкө атасынын үйүндө
7 кызды өлтүрөт.
Эң акырында бир куу чачтар аял аман
калып, Түрдүкөгө аял болуп жүрөт.
Кыздардын андай өлүп калгандыгынын
себеби: кыздар Түрдүкөнүн жанына
кирип жатканда жууркандын туурасынан
киргендиктен ага теңелет деп өлтүр-
чүү экен. Аман калган куу чачтар аял
жууркандын аягынан ордо башын салып
жаткандыктан өлбөй аман калган экен.
Кандайдыр өзү билип ушундай иш кылды,
же эл сөзгөнбү белгисиз.

Түрдүкө аттын чунун кулагын кескени.

Бир киши төөсүнүн келип токойдон аттын
алганда, төөсү бакырат. Түрдүкө ал аттын
алган кишини алдырып келип: „Балдардын

Куш салып аңноочу токойдогу кой жана
башка илбээсиндерди качырасың! Мындан
кийин кулагың угуп жатсын!» Сен ит теги
оюнчунун кечирип салат.
Жисмде киси тургунчатталганын жа-
калнын ажуп, келин тургунго саласидаси-
нат өтсө, карсматалы келин атын өзүнө
сыуздатып, ээр, токушу менен эт бы-
шыртып, өзүн канга бастырып айдап
жиберет.
Тургандан, кашкарга эгинамуга барган тоо-
лорунун оозторун буушуп ырактан жүн
боюнча качып өтушөт. Кокустан жа-
гиттери карсмашып колишкен болсо,
тоолорду [illegible] жук- муну менен жейт.
Тургуконун алдына саласига келген киши-
лердин аттары сезимз болсо токтоосуз
сойдурат, ээси касабагын буркөп кейике
канга бастырып ээр, токушун жагагы
эт бышыртыпта, өзүн айдап жиберет.
Союлган аттын ээси кубаныч өзү атын
союшса, тургуко ал кишини кондуруп,
эртеси бир жакшы ат мингизип,
бир сыйра баалуу кийим кийгизип
узатат.

8

Ажыбек кийин ашындагы калганы.

Ажыбек баатыр менен Турдукожо, инисин баласы болуп, башка эки туушкан токтобай деп Ажыбек, Токмоктон Турдуко болот. Ажыбек XIX-кылымдын орталугунда өлүп, Турдуко башында туруп оң менен солду чакырганы берет.

Айтылган байгесине бир канча кишилер башы болуп толгон малдар, жасакчылар сатылат.

Бир канча жүз тоолордо сайылат. Байгеге сатыла турган тоолорду Черик элине салык кылынат. Айтылат жаш жана өркөчү бир жагына ооган тити-тиштик өркөч төө болсун деп. Алып келген тоолорду Турдуко текшерип турат. Өркөчү жыгылган тоолорду кылыч менен чаап салат.

Кашкар, Турпандын шаарынан элет элди аралап чыккан үйгүрлар Турдукого алык-салык берип турушат.

өлгөндө Турдукенин көрү өртөнгөн, окурган деген сөздөрдү Черик эли ушу күнгө чейин жыш айтышат.

Турдукенин мүрзөсүнүн жанынан өткөн соодагерлер „Турдуке тур байсыз балаларыңда алба салуба" деп айтып өткөндүктөрүндө айтышат. Каардуу манаптар көрүндө өкүрдү, өрттөндү деген сөздөр ар бирүүлөрдө айтылат.

Ушатаалы <u>Кара нанчы төрөнү өлтүргөнү.</u>
Ысык-Көл кыргыздары Расияга кошулуп,
тынчтык жүрүй баштаганда, Кара нан-
чы деген төрө бир канча жолдош торусу менен
Ушатаалыга уурдашууга келет.
Ушатаалы Кара нанчы төрөнү жолдош-
торусу менен өлтүрүп жиберип, өзүнчө
бир атынын менен Чүйгө кире качып, андан
Таласка андан Анжиянга түшүп, акыры
Кашкарга өтүп кетет. Бул учурда Каш-
карды Бедөөлөт башкарып турган экен.
Ушатаалы Бедөөлөткө да баш ийбей, кай-
та элге келет. Ушатаалынын бир
бутуаксак болуп, карыы чыйралган абыш-
ка болгон экен, бул кандай кадырга ээ
болбостон өлөт.

<u>Табыш манаптын мыкачылыгы.</u>

Табыш Төрөкелдинин уулу Үркүнчүнүн
уулу болуп, алдыңкы катардагы манап-
тан болот. Табыш, Балбак манап
менен эрегишип жүрүп, акыры Балбак,
Табышты камалга айдатат.
Солдаттар барып Табышты айдап алып
жөнөгөндө айылындагы бир Чыйдун эш-

тинде кайгуу ыйлап турат. Табыш „Бул ыйлап турган кыз бала кимдики?" деди. „Сиздин балаңыз" дешип турганда жооп бериши.
Анда Табыш „Ата, ганап айды, кыз деле бала экен го" деди.
Табыштын аялы кыз төрөсө, алгачкысы салуучу экен, бирөөгө аял болуп кетет экен,

1

2839 Илгерки убакта болгон чуума жөнүндөгү маалымат.

Кыргыз эли расияга кошулуп жаткан мезгил болот. Бугу уруусунун Тынысейит деген бир болуш уругунан Тебеш бала деген бир топ болуп, Ысык-Көлдүн чыгыш түштүк тарабы тоо аркасы сырт, Көк-жар-Туурук деген жерде мал багып көчүп конуп жүрүшөт. Көк-жар-Туруктун бир бийик тоосу эң коркунучтуу тоо болуп, ажыраткан аскасынан кең жеринен күрүлдөгөндүгү менен катар ураалдаган бороон чыгып турган болот. Ага киши жакын баруудан сактанышат. Тоонун өндүрчөсүнөн суулары чыгып, төмөндөп барганда чай жакшы жайык өндүргө болуп, ар түрдүү чөп өсүп жайкалып турган болот.

Жайлоо убагында бир күндөрдө жогоруда айтылган Тебешбаланын айылы ошо жайлуу конушка барып конуп калышат. Айылдан бир кишисине төрпок минген бир жылаңач бала көрүнүп айтат:- жерди булгабай тез

кочуп кетишле!

Ал кишини айылдагыларга баланын айт-
кан сөзүн айтышкан, жоктуганчы бел-
гисиз. Айыл көчпөй калышат.

Бир күнү кечке жуук турганы суук
3-4 киши айтчан келип сүйлөнүп
туруушат: - Кочуп кетишле сол айтса
болбойсуңар жер-суунубулгайсыңар! -
кандай кеткендиктери билинбей
көздөн кайып болушат.

Ошо заматта эле үйдүн кишилер
биринин артынан экинчиси ала
басышат. Көп кишилер олуп
кеткенден кийин калгандары токтоо-
суз көчө качышат. Бул окуяны эс тарт-
кан убагында өзү көргөн бир карыя
революциядан кийинде аман жүргөн
экен тоодо.

Сырттан беш бала кырылып ко-
чуп келе жатышат деген кабар
калдагы элге угулат. Бугулардын
дуйнөсү аксакалы болгон Мураталы
бийде аман бар экен.

- Баланы кетишпеген машаяк качып ку-
гуулат деген, журт мал тыштарды,
ок-дарыларды мол калтырып, кирел-

лын келе жайкан коӊту тегерегин
каш. Чаш алкыш айтышып, суунун
башына кондурушту алкышына кондуруп,
сыртынан кайдуу кайтарышып, адаеӊ
айбандарга бирде жолобосун, алар-
дан бирөөдө сөөлгө жолобосун!

Эл шураттап бийдин буйругун
аткарышат.

Эӊ артыкта караугулчук дарыясына
чушулган эл болсодо илгерки иш-
тери билгендиктери таӊ калар-
лык иш!

Биз бала убактыбызда ысык-
көлдөгү элде сөзүнө ишендирүү үчүн
-ушу сөзүм жалган болсо беш бала-
нын өлүшү келсин деп айтышар
эле.

Каргоо сөздөрүндө беш баланын
өлүшү келсин деер эле.

Сарыкенин өлүшү.

ысык-көлдөгү бугу уруусунун Арык
деген элинде сарыке деген бир болушу
болуп, сарыкенин мал баккандарында
жогоруда айтылган кок-нар-турукту
жайлап, кышын кочуп, конуп жүрүшөт.

1913-жыл, сентябрдын эле, ошон
жети – огуздо сусулмап болуп тур-
гануспаштысы болум, 25 жаштагы Элеси
Көк-жар-туруктан Сарыке кыралмалы
аскерларга жан жалоштап көчүрүп
келе жатат дейт деген кабар угулду.
Сарыкенин аялы беш бала кал-
рылган өзөнгө барып конуп калышат.
Сырт жеринде сентябрь айында,
сазгуз кар жаайт дечесши. Короо
каштарган аялдар көрушөт. Түндө
тайлак минген бир киши уласы
корооого кирип келип турайтта
кетет. Эртесинен карашса
кашат жактагы калың сасоого
төөнүн изи барат, башка жакта
карда эч кандай из жок болот. Көкко
учуп кеткенби деп таң калышат.
Ошо замат кач-часы алсат
ала башташат. Атка минүүгө
жарап калган бир эркек баланы
таят атасы бир айгырга мингизип
чанаҷка касымыз кууп бериш жа-
жына байлап берип, колду карай
качырат. Ал баланын фамилиясы
Чыдабанов эле, педтехникумду

бүтүргөндөле 30-жылдарда бекен
дүрүнз оде өлүп калды.
Сарыкендин өлүмүндө Ленинграддан,
да дохтурлар келишип, бирок часа-
сында карантин болуп жүрдү.
Айбашында партиянын тазалоо
Кыдырев деген бир жигит акырба-
анын айтуусунда сарыкендин өлүмүндө
3 жашар бала болгондугун өлүм-
дөн аман калгандыгын айткан.

Айбашындан чыккан чумалар:

Ак-сай жайлоосунун көш-кара таш
деген жеринен чуманын чыккандыгы
анык. Жарым кылымдын нары на-
гында Черик уруусунун Акчубак элин-
деги Кытай деген бир бөлүмүнө чума
болуп көп көп кишилер кырылат.

Майлыбаштын өлүмү.

1907-жылы сентябрь айында Черик-
тин Майлыбаш деген эли Ак-
сайдан чума болуп көчүп көп ки-
шилер өлүм болот. Ысык-көлдөн
жүрүгөн издеп көчүп келген Жанкарач
деген даңктуу кишинин үйбүлөсү
дүтөсне калып өлүп, өзү иниси-
нин Акматбай аттуу баласы калат.

ичинде Ленинграддан да дохтурлар кели-
шет. Көп оорукту жугуп кылган малай
догонаган калай.

II- Чусма. 1948- ж. өлдү.

1928- жылы, сентябрь айында Атбашынын тескей тарабы Кыштоо деген жерден Чусма Чекилин көп кишилер өлдү. Карантин болуп, Ленинграддан дохтурлар келишип, басылып кеткен.

Айтуулардына караганда суурдан жугуп, кайбир суур адамча сүйлөйт экен.

Азыркы убакта жайлоолорунда атайын Чусма дохтурлары иштетүрулган.

Манас секторунда иштеген:
Абдрахманов Г.

1/III 58-г

Отдел рукописей
Инв. № 2015
5/IV 58 г.
АН СССР г. Фрунзе

ЧЕРИК УРУУСУ.

Баатыр Ажыбек.

жазган Абдурахманов И.

1956-жыл. март

Черик уруусу
18 стр. 200 р.

ЧЕРИК УРУУСУ.

Баатыр Ажыбек.

Черик уруусу күчтүү уруулардын аяк астыларында тапталып келинген уруу экендиги анык. Күчтүү уруулар черик уруусун маскаралап, Адыгине, Тагайдын жоголгон Таманак деген итинин төлөөсүнө олжодон келинген бала деп жана чабуулда талаада калган бешиктеги бала болуп, чердегей курсак бала болгондуктан черик аталгангандан айтышкан.

Черик уруусунун саны аз эң букара уруудан болуп калат, чоң уруулардан зордук-зомбулуктарды дайыма көргөн. Ошондуктан ык_тап тоо намынын Кытай территориясы болгон какшаал, кашкар тарабына кирип коргонгон. Ал территория какыр таштак жер болуп, черик элин дагы маскаралап, ташка чычар чериктер деп жыш айтышкан. Черик алында мунун айтканын карачы деп да айтышкан. Ошондуктан Черик уруусу ар кайсы уруулардын ичине таркоодо болушкан.

Ажыбек баатыр.

Чериктин Байчубак уругунан Карагул уулу деген даңктуусунан Токтобайдын уулу Ажыбек XIX-кылымдын башкы жарымында келип чыгат. Бул убакта Черик уруусу эң басынкы абалда, күчтүү уруулардын зордук-зомбулдуктары астында турат. Мына ушул мезгилде Ажыбек туулуп 20 жашка келет.

Черик эли Атбашыны жаздап, күз аяктаганда, какшаалга кирип кыштап турат. Какшаалдын асман итреген тоосу Черикке чеп болот.

Асан, Калчанын Ажыбектен өлүм болушу.

Кыргыздын эң күчтүү уруусу Адыгине болуп, Паргана территориясынын чыгыш өрөөнүн ээлеп, Ош, Алайда турат.

Адыгине уруусу кокон кандыгында бийлештирет. Адыгинден Асан, Калча деген эки каарман баатыр чыгып, бет алганын талкалап турат. Бир жылы Асан, калча эң аьында бир миң түтүнү менен эр-азаматтарын шайдоот кылып алып, көчүп Атбашыга баса конот. Черик элдин чаап алып Атбашыны ээлөгө. Асан, Калчанын баса келгендик кабарын Черик эли көрүп жандарынан түзүлүшүп өз-дөрүнчө жыйын кылып кеңешет. Черик элинин билермендери Шадыбек, Максүт, орус бий дегендер болот.

"Алакандай Черик, ала тоодой болгон Адыгинеге кантип шаабыз келет! Асан, Калчага тартуулар тартып жан соогалап башчелик, Калчага кыз тарталык, Максүт бий сизде бой тарткан кыз бар деди эле, журту үчүн берсек кандай?" дейт орус бий.

Чериктер ошентип айласы түргөнүп турган убакта туусу калкылдап Асан, Калчанын колу дүңгүрөп каптап келет. Черик Суук-Булак деген жерде жыйын кылып отурушат.

Күз мезгили экен. Калчанын башында кара тумак болот. Чериктин жыйынын көзүнө илбей каптап кирет. Жаш Ажыбек Карагер атка минип найзасын сундуруп Асан, Калчанын калың колун аралап сайып кирет, артынан Черик сүрүп киришет. Кара-Коюндун тааласы өөдө сүрүп Арпага чейин сабып өлүм кылат. Асан, Калча экөө тең өлүм болушат. Өлгөндөн калгандары Алайкууга кирип кутулушат.

Черик жоону кайрып кайраа тартып, өлгөндөрдүн ат, тондорун жана Адыгенин баса конгон айлын олжого алышат. Мына ошондон кийин Ажыбек бала баатыр деп атала баштайт. Алакандай Чериктин ала тоодой Адыгенин талкалагардыктары оң менен солго угулат.

Мына ошондон кийин Ажыбек эл четинде, жоо бетинде боло баштайт. Черик эли баштагыдай какшаалдын кабышкан жоолоруна корголобостон Атбашыга эркин коно баштайт. Черик эли каржабаган какшаалды кыштап, жаз боло баштаганда, Атбашыга көчүп түшүп жаадап малдарын төлдөткөн. Ажыбек Нарындын Куланагына конуп, Атбашыдагы Черикти коргогон.

Ажыбек да жатпастан камынып, Чериктен чыккан тың азаматтарды жан жолдоштукка алат. Акчубак уругунан Бошубек дегенди чокоту деген уруктан кара Бердиш дегенди жана Бөрү-мурун Жумабай дегенди Бошубек Ажыбектин өзүнө тете болгондуктан баатыр Ажыбек, бала Бошубек деп аталат. Ажыбек кирген суудай арылдап чыга келгенде күчтүү уруулардын ичтери тарыгып, Ажыбекке кас санай баштайт.

<u>Кемпирбаланын Черикке кол салышы.</u>

Жумгалдагы саяк уруусунан Кемпирбала деген кайраттуу баатыр болуп, Ажыбектин кабарын угуп кыжыры кайнап кол кол жыйып айтат: "Ажыбек Шыдагылкул Чериктин Чеч-Төбө деген казна бактай болгон назары бар., ал мазарын кетмен менен бир чаап каңтарып салып, Черикти бери карай чубуртуп көчүрүп малы, баштарын талаан кылгыла! Ажыбектин бой тарткан кызы бар дейт олжолоп алып келип карыган кезимде жылыткыла!"

Кемпирбаланын кызыл токтоосун аттуу мыкты уулу калың колун баштап алып Атбашыдагы черикке баса келет. Ажыбек та камынып черикти жыйып беттешет. Суук-Булактын боюнда эки кол майдан курушат. Адегенде жекеме жеке чыгылган сайыштар болот. Акыры жекеге кызыл уул Токтоосун чыгат. Минген чаар аты тилин салып келет. Черик жактан Акчубак уругунан болгон Баймырза

деген жигит чыгып беттешип найзалашкан сайыш, кылыч ташып чабыш, айбалта, чокм баш менен салыштар болот.

Баймырза бир убакта кызыл уул токтоосунду айбалта менен башка чайканда, башына балта орноп, чаар ат ойногон бойдон өз колуна барат. Аттан учуп түшүп токтоосун жаң таштайт.

Мына Саяктын калың колу аламан кокп камап кирет. Бала Бошубек 7 кишисин катар ыргыта атканда, Кемпир баланын колу качат. Чериктин колу артынан сүрө түшүп кыргынга учуратып, өлгөндөрдүн ат, тондорун олжого алат. Өлгөндөн калгандары Нарынга кире качат. Саяктан көп кишилер колго түшөт. Аларга жылоо мал алып бошотот. Саяктан көп кыргын болуп, катындары кара эле чек болот. Чериктен эң аз киши өлүм болуп, атактуу кишиден болгон Боobек деген киши өлөт.

Байтөбөттүн Черикке асылышы.

Нарындагы саяк уусунан ийман уругунан Байбөт баатыр деген тынч жаткан черикке кол салып Ак-Сайдан АКЧуБаК элинин жылкысын көңтөрө алат. Байчубак уругунан Сарыкөбөн уулудан Ырайымбек деген кайраттуу азамат жылкы алган Байтөбөт баатырдын артынан жинди Күрөң деген күлүк аты менен сүрө түшүп жеткенде Байтөбөттүн колу өлүм кылып жинди күрөңдү коштоп кете берет. Ырайым бектин тайкеси Бай төбөткө жакын тууган экен. Жинди күрөңдүн коштолуп барылгандыгын көрүп "түпкө жеткен экенсиң ээ Байтөбөт" дейт. Байтөбөттүн төбөсү көккө жетип, алган жылкы ээ кылып жатып калат.

Байтөбөттүн өлүмү.

Ажыбек кеткен намысты Байтөбөт баатырдан кайтарып алууга камынып чериктин эр азаматтарын жыйып барып, Нарындын өөжүн

Дөрбөлжүн, терегинде жаткан Байтөбөттүн жылкысын көңтөрө алат. Байтөбөт колун жыйып Ажыбектин артынан сүрө түшүп келет. Нарындын Жан-Булагын өрдөгөндө Байтөбөт келип жетип сайыш болуп, Байтөбөттүн колу кайра чегинип, Байтөбөт Ажыбектин колуна туткун болуп коштолуп келе жатылганда, Чериктин ал даяр уругунан тартак Мамбет деген киши Байтөбөттүн көзүн чыгара сайып салат. Ажыбек Байтөбөттүн айылына келип, колун, бутун кишендеп бир үйгө жалгыз каматып коет. Орус бий Байтөбөт менен сөөк болуп, Ажыбек туткун кылып алып келгендигин эшитип, Ажыбекке барат. Ажыбектин айылы Атбашы токоюнун үстүнө жакын ~~экне.~~ экен. Орус Байтөбөтке учурашып, Ажыбек менен жарашты-рып, Ырайымбектин кунун бердирип тындырууга. Орус кайта ат-танып кабакка киргенде "орус токойду аралады, карагылачы" дейт Ажыбек. Орус токойго кирип кеткендигин угуп Ажыбек Ба-төбөттүн үстүнө кирип "Байтөбөт жан соога дейсиңби?" деп сурайт Ажыбек. "Жан соога дебеймин" дейт Байтөбөт. Ажыбек Кы-лыч менен жүрөгүн жарып өлүм кылып, өлүгүн оруска жеткиртип берет. Орус элине жеткиртип берет.

Данкендин черикке кол салышы.

Булу уруусунун бугу элинен Дакен баатыр деген бир канча шайдоот азаматтары менен жортуп келип, Атбашынын батыш тескей тарабындагы АКЧуБаК элинин мадей дегендин жылкысын чет Аркелте бүктү ашырып Ак-Сайга салып түн боюнча алып кетет. Артынан кууп жеткен Мадейдин эки колун бек байлап, атына сар моочтоп коштоп алып жөнөйт. Жылкыны жоо алып кеткендигин Мадейдин айылындагы сезип айтылышат: "кашкар тараптагы чоң багыш бизден жылкы алууга эч кандай дарманы жок саяк менен сарыбагыш

болсо кыдей албай кылышты эле, канетсе кеддук алды Ажыбекке тез кабар салыш керек?" дешип, Атбашынын чыгыш тескей тарабындагы кабарчыны чаптырат. Ажыбек камынып таң ата Богоштудан атганып, Ак-Сайды карай женейт. Жылкы алган Дакен баатыр таң аткыча Аксайды басып түш чубакта тиз-ашуу кындага жетет, Мадейдин Ажыбектин жөнүн сурап барат. "Эми Ажыбегиң келбейби?" дейт.

"Ажыбек курсунн какшаалдын кантип келет?" дейт Мадей. Кеч күз убагы экен, бешим убагы болгондо кында өтө бергенде туурасынан Ажыбек деген ураан чыгат. Жетип Дакенди сайып жөөлөтүп ат, тонторун олжолоп өздөрүн жөө айдап жиберет. Жылкыны душмандан айрып алып кайра тартышып, бир сезимди сокп тилөө өткөрөт. Мадейди Ажыбек Кара Чуна деп айтып баатыр атын алган жан жолдо шунун бири экен.

Беркбай баатырдын черикке кол салганы.

Бугу уруусунун бапа элинен Беркбай баатыр деген колун жыйып келип, Черикке чабуул коет. Мындай деп ураан тартып келет.

"Атым Беркбай,
Минген атым Ак билек;
Катын Черик качпагын!"

Чериктердө каршы чыгып сайышып кубалап женет.

Ашыр баатырдын Черикке кол салышы.

Бугу уруусунун тыным сейит элинен Ашыр баатыр деген чериктен көп жылкыны капыстан алып Ысык-Көл багытына сoдарып кетет.

Ажыбек соодагер кашкарлыктан жансыздар жиберип, Ашырдын кайсы жерде жаткандыгын билип, кыштын толук мезгилинде барып жылкыны сүрүп алат. Ашырдын аты даяр болбогондуктан

тээ минип жетип айкырыкты салат: "Ажыбек баатыр, кыштын күнү арык жылкыны Атбашыга сүрүп кыргын кылба, жокто антташалы, жайында кел астыңа жылкыңды салып берем!" деп айтат Ашыр. Ажыбек макул болуп, кайра тартып Ашыр менен анттташат, жылкыны таштайт. Жайдын толугунда Ашыр жылкыны Ажыбекке айдап жеткирет. ~~Бугунун Черикке катуу кол салышы~~

Бугунун Черикке катуу кол салышы.

Чоң энем Дилде айтар эле: "Күздүн күнү Ысык-Көлдөн калың кол Атбашыга баса келип калды. Черик камынып колун жыйып турду. Ажыбек атка минип даярданып башкарып турду.

Атбашы суусунун түн тарабындагы Кашкулак деген ороодогу эгинин бир түнүн ачып алып бугу кетти, уруш болгон жок."

Ажыбектин кыпчакка сокку урганы.

Белгилүү илгертен бери Карай атанын аксакал уулу болгон Адыгине эли парганын чыгыш өрөөнү жана Алайды ээлеп келишет. Кыпчактар болсо Парганынын батыш өрөөнүн ээлеп кокон кандыгын кыймылдатпай бийлеп, датка, амирлашкер, форманачылар бардыгы кыпчактардын колдорунда болот. Кашкар кандыгынын бийлиги да кыпчактардын колдорунда болот. Кан кыпчак, эр кыпчак деп араандайт. Ал убактарда кыпчактарга эч кайсы эл Орто Азияда бас келе алышпайт. Кыпчактар четтен тыш күч алып, Көк-Суу алайды Адыгине элине жердетпей сүрүп салат. Ал убакта Адыгине уруусун баштыгы айтылуу Алымбек датка, аялы Курмажан датка болот. Алымбек кыпчактарга каш кайтара албай аргасы түгөнөт. Алымбек катуу капалуу ойлорду ойлонуп бир күчтүү элден союз табууну маакул көрүп, Ала Тоодогу тагай урууларына сыйынмакчы болот. Белгилүү ал убакта ормондун дун обурагы да таш жарып калган экен. Алымбек мындай пикирге келет: "Адыгине, тагай ага, ини эмеспи, түбүбүз бир эмеспи,

кызы талак зордукчу кыпчактан кеткен теңдигимди алып берер.. деп ойлосо да, кайтадан анын: "кой ормондун атагы болгон менен көзгө ашкере көрүнгөн көрүнүктү иштери жок..... анчейин окуга да жүргөн адам экен. Ажыбек баатыр болсо, адегенде озала болсо баса барган биздин Адыгинени жеңип, Асан, калчаны өлүм кылды, андан кийин өзү баса барып кол салган баатырлардын бардыгын кан жеткүрттү! Ажыбекке сыйынып колго алсам, намысымды кетирбей кыпчактардан алып берер гон "Сен түп түз Ажыбекке келип арыз айтат.

Ажыбек Алымбектин арыздуу сөздөрүн угуп, кайраттан атта, чериктеги..... күлүк, эр заматтарды кашына.... ажыдаардай оп тарткан кан кор кан кыпчакты карай ажыдаардай октолуп, арстандай чамынып жөнөйт. Алымбек Адыгинеден да кол жыймакчы болгондо Ажыбек мындай дейт: "Алымбек сенин ...... Адыгенден кол жыям дегениң кандай кеп! Анда мени убара кылбай эле кыпчакты өзүң жоласаң болбойбу?!"

Ажыбектин бул сөзүнө Алымбек абдан сынатта, өзү баш болуп, жол билген баатыр жигиттерден бир канчаларын гана алып Алайдын көчүгүндө дөө күрсүп жаткан кереге-жайдыдагы кыпчакка баса барат. Кереге-жайды деген жердин ар тарабы ашуусуз бийик тоолор менен курчалган, бир тарабы ыксыз ..... терең дария суу болуп, бир гана чубама жолунда көпүрөөсү бар экен, аны дайыма жарак түуу кароочулар күзөтүп турат экен. Ажыбектин колу дүңгүрөп каптап кирип барса да, жалгыз жолду бербей кароолчулар камчамалдырбай аткылап турушат. Акчубак уругунан Абыласан деген баатыр жигит аткы чылдын атып турган мылтыгын ..... теминин кирип колунан жулуп алып, башын ..... чабат. Калган кароолчулардын толо оюн

тов кылып ойронтоп кереге-жайдыдагы кыпчакты аралап киришет. Бир өлгөнүнө чоң аш берип жаткан экен. Тулуна дүрдүйүнө асыл букмдарды салган экен. Ажыбектин колу талап кирет.

Ак Чубак уругунан Мурат деген кишинин жети уулу кырандай чалып олжону ыксыз көп алышат. 40 байталга баасы токтогон нак алтындан айчыктап асыл таштардан көз койгон. кисе да Мураттын балдарынын колдоруна кирет.

Зордукчу кыпчактарды кан жөткүртүп, төрт мүлүктүү малдарын жана кармаган туткан букмдарынан эч теме койбостон барган кол алып, ичте улутуп, кыпчактарды керге-жайдыга таштап кайра тартышат да, Адыгинегей келип олжону бөлмөкчү болгондо Алымбек айтат: "Адыгине олжо албайт, эмгек чериктики, кыпчакты черик оузду, олжо чериктики" дейт.

"Алымбек андай эмес, черик эрдигин сатпайт, олжодон Адыгине да алат " деп айтат Ажыбек. олжону эки элдин ортосуна жеке тең бөлүнөт. "40 байталдын баасына турган кисени ким алат? деп айтат Ажыбек.

Алымбек Ажыбектин коркоо дейт экен. "Э, коркоо, кудайды карасаңчы! Тууну жыккан баатыр албай, экөөбүз алмак белек!" дейт Алымбек. Кисени туу жыккан Абыласан баатырга берилет.

Адыгине эли ата конушу болгон Көк-Суу Алайды тынч жерден калышат. Кыпчакты кан жөткүртүптүр деген кабар көп жер, көп элдерге угулуп, Ажыбектин баатырлык даңкы араандайт.

Ормондун кыргыздан кол чакырышы.

Кененсары кыргызга карата кол сала баштап умтулганда, Ормокан кыргыздын кр бир урууларына кабар берип, баатыр аталгандарды чакыртат. Чакыруу боюнча какшаалдан көп жан

жолдоштору менен шайдооттонуп Ажыбек баатыр да келет. Ажыбек
бир канча чатырларын атка жүктөтүп, Канкардын зайыра каны
дүйүм жер жемишин, Байын, кайласын жез казандарын толгон
каптаган күрүчтөрүн аттарга жүктөтө келет.
Ормондун айылы Ысык-Көлдүн күнгөйүндө болот. Ормонго
Ажыбек баатырдын келген кабары угулганда, бир канча аксакал
кишилер алдынан тозуп чыгып көрүшүп, керней, сурнай тартылып,
ырчылардан, сөөлөт менен түшүрөт. Ажыбек Ормонкандын үстүнө
киреpде өтүгү менен уйдун суюк жампасын кечип кирет. Эч кимге
өөдө болбостон Ормон Ажыбекке туура калып кучакташып көрүшөт.
Ажыбектин жолдоштору да Ормондун төрүнө тебелей барып отурушат.
Ормон кымыздан тарткан арактан Ажылбекке жана жолдошторуна
сундуруп, мейманкана үйүнө киргиздирип, өзү бирге отуруп узун
сөзге кирип, Ажыбекке суроолор бере баштайт. "Э, Ажыбек баатыр
Адыгине ага, инин кандайлыктан кан жеткүрттүң, атанын аксакал
уулу эле го! дейт Ормон.

"Ой, Ормон, сен кандай айтасың, Адыгине ага, иниң тынч
жаткан бечара Черикке өздөрү келип асылгандыктан кан жеткүрдү!"
дейт Ажыбек.

"Ажыбек баатыр саяк, бугу ага, инини кандайлыктан
талкаладың?" деп суроо берет Ормон. "Саяк бугу ага, иниңди
момун аз Черикке кол салгандыктан талкандалды" дейт Ажыбек.
"Ажыбек баатыр кудайсыган кыпчакка күн кылыпсың, угуп мооку-
мубуз канды!" дейт Ормон.

Ажыбектин жээ мерген дегени кийин терисинен сыртына
каратып кийген киергенде бирге барып Ажыбек менен
бирге отурат. "Бардык кийимдери кийиктин терисинен түгүн
сыртына каратып кийген бу ким деген кишиң? Ажыбек баатыр"
деп суроо берет Ормон.

"Жээ мерген кишибиз болот" деп жооп берет Ажыбек. "Жээ мергеним эмесе жоого жетип бир эликти эш кайнамга жеткирбей жарадар кылып айтып келе салчы!" дейт Ормон.

Жээ мерген дароо тоо эрлап барып бир эликтин колун сый атып тирүү Ормондун алдына алып келет. Ормон жээ мергенге бир ат мингизип, бир тон кийгизет.

Ажыбекке Ормон айлынан окчун үй тиктиртет. Ажыбек өзүнүн чатырларын тиктирет. Отун, суучу кызматкерлерди Ормон берет. Сокмтар берилет. Шайдоот келген Ажыбек соком малдарды бышыртып, казан, казан курүчтү бастырып, даңкандарга чайды кайнаттырып даяр кылдырып койдурат. Ар уруунун аксакалдары Ажыбекке учурашууга келе беришет. Дасторкон жайылуу, кашкардын толгон жер жемиштери чачылган. Ал кезде эла тоодо бир да шаар жок болгондуктан эли чай, нан, жер жемишти билишпейт. экен. Ажыбектин сөөлөтүнө таңданышат.

Бир убакта алда кайдан күркүрөгөн шаркыраган үн угулат. "О, Черктер бастырыңар кайдалап камчам албай кыйкырып келет. Ажыбек учуп чыгып агын алып, эшик ачып киргизет. Бул келген жумгал саягынан чыккан чоң медет экен. Медет терең сөзгө кирип " Ажыбегим дөө курсүгөн кыпчакты кан жеткүргөнүңдү айтып берчи?"дейт Медет.

Ажыбек бир баштан айтып берет. "Э, кызы талак кыпчакка Ажыбегим күң кылган турбайсыңбы?" деэт Медет.

"Ормондун аюу жалпагын уйдун жамнасы менен булгап тебелей . отурдуң эле, Медеттен коркуп калтырадың Ажыбек" жолдоштор айтышат. "Ормон курусун ага убал барбы. Медет элдин касиеттүү аксакал кишиси турбайбы, сыйлашыбыз керек!" дейт Ажыбек.

Ормон Ажыбек менен кудалашат.

Кыргыздан кол жыйналса да, кенен сары баса келбей калгандыктан кол жер жерлерине кайтууга туура келет. Ормондун чечени журттун алдында сайрайт. Кенен сары бул жолу баса келбей калыптыр! Журт эртелеп кайтса боло турган болуп калды. Кол тарап кайтышат.

Ажыбек Ормонго бет алып темиғип: "Ормон сен кимди убара кылгың келет! Кайда жооң көрсөт! Мен кашкардын үстүнөн ат арытып, тон туздуруп келдим! Элиңдин бир четин чаап алып кетем!"

Мына ошондо Ажыбектен чочунуп сөзгө жыгылып, кудалашууга өтүнөт. Камбыл деген атынын көкүлүнө аяктай кебезди байлап жан толгон жорго, күлүктөрдү шатектеп тартып, Чаргын деген баласын Ажыбектин иниси Турдукөнүн кызына кудалашып бата кылышат. Ажыбек кайтат.

Ажыбек ажалынан өлөт. Ажыбектин иниси Турдукеөу, солду чакырып Ажыбекке чоң аш берет. Ажыбектин ашына эч кайсы аштар караандай албагандыктарын чериктин карылары айтышат. Ак-Сайдын чыгыш тарабында Чабуулдун тоосунун түбүндөгү талаада Каз-Уясы деген жерге берилет. Азыр ал орун Ажыбектин кемегеси деп аталат. Менин чоң ата, чоң энем Ажыбектин ашын толук көрүшкөн. Ажыбектин Абдырамаң, Абдыкасан аттуу эки уулу болот. Абдырамаң эң көрктүү мыкты болуп, кийин кашкардын каны Бердөөлөт уу берип өлтүрөт. Ажыбектин байбичесинин аты Чотой. Ажыбек какшаалда өлүп, Кара-Булак деген орунда күмбөзүнүн дүмүрү азыр да бар экен, өзүм көрдүм. Бедөөлөттүн кандыгы жыгылганда, анын Кара-Булакка койгон калмат деген беги буздуруптур иттиги го.

Ажыбек өлгөндөн кийин Чериктин абалы.

Ажыбек баатыр өлгөндөн кийин айланадагы чоң уруулар бир

Ажыбек баатыр өлгөндөн кийин айланадагы чоң уруулар бир баштан Черикке кол салып кирет. Черик эли башынан коргоно келген какшаалдын бек тоолоруна жамынып ыга баштайт.

Сарыбагыштар теминип кирип Черикке колдорун сала баштайт. ОРмондун Чаргын, Жамынчы, Жамгырчы деген уулдары Черикке көрүнөө кол салып, Чериктин тору үйүгүнүн Келе бакан Шайылда дегендин Маасымакан аттуу кызын көрүнө тартып чырпыналат. Ак-Сайда Үзүктүн бели деген орунда жаткан конурат уруусун болгон Жумабай деген кишинин жана чоң атам Турдубек деген кишинин Жамынчы, Жамгырчы сыйпалта алып, бир топ үйлүү черикти Кочкор тарапка бура тала кембайлап көчүрүп кетет. Ошондо менин өз атам Абдырахман төрт жашта болот. Конурат Жумабай көп жашаган киши болуп, таятам чөкөнүн атасы болот. Жумабайдын Эр Назар Чолок деген мыкты уулу болот. Чоң энем Дилде Жумабайдын түн кызы болуп, Ормок, Абдыкерим, Абдырахман деген үч уулу жан төрт кыз болот. Чыргын бир канча үйлүү черикти туткун кылып жанына кондуруп алганда, Шайылданын кызы Маасымканга жамынып төркүн болуп жүрүшөт. Атам Абдырахман жашар балага ыр үйрөтүп кокшат. Чаргындыкына барганда ырдатат. Чаргын оку талпакта отурат. Мындай деп ырдайт:

"Бакырчак төөнүн комубуз,
Баатыр Чаргын тобубуз.
Өкүрчөк төөнүн комубуз,
Өкүм Чаркын тобубуз"

Аюу талпактын жүнүн тыткылаганда "Ай сийдигинди ичкиң талакты жулба деп айтар эле дейт" Чаргын. Балага жер жемиш бер деп бердирген экен. Өзүнөн ээлеп алган бир кара бээни өбүлгөгө берет Чаргын. Ошентип туткунга баган чериктер чар-

гыщын жанында бир жылы туруп калышат. Ысык-Көлдөгү бугу уруусу өз ыктыярлары Россияга кошулуп, Зарыпек султан болот. Орус тул катын, жетиси баланын улугу экен деп араанда гана сөздөр асманга көтөрүлөт. Орус эл чабууну кан буугундай басып, жоокерчилик убагындагы кул менен күңдү азат кылгандыгы ачык-ачык болот. Ошолордо генерал-геберхатор азыркы Рыбачыга келип калат. Эрназар менен Ормок генерал геберна-торго арыз айтышат. Генерал-губернатор Ормондун уулдары Үметаалы, чакыртып келип, чабылып келинген чериктерди бошотуп, малдарын жыйнатып берет. Кол башындагы коңурат элинен тууганы болгон Жумабайдын кабарлап кишилер келип көчүрүп жөнөгөндө чоң ата, чоң эне бирге көчүп алып кете берет.

Чоң атам бой тарткан кыздарын сураган кишилерге берип, оокаттанат. Бугулар Текеске ооганда чоң атам Текеске да көчүп барат. 1982-жылы Текестен бугуну айдап түшүргөндө бирге көлгө келип туруп калат. 1888-жылы Жети-Өгүздө мен туулам. 15 жашымда 87 жашында менин чоң атам каза болду. 20 жашымда 88 жашында чоң энем каза болду. Колонизатолор көп көчүп келип жер, суу тарыганда, 1915-жылы Атбашыга черик тууганды издеп көчүп бардык. Ак чубак уругунан болом.

1921-жылы өз атам менден башка уулдары кайта Ысык-Көлгө көчүп кетип, 1942-жылы 81 жашында Жети-Өгүздө дүнүйөдөн кайтты.

Ормок болсо 24 жашында Атбашыдан кетип, 34 жашында Текесте турганда өлөт.

Ошондой черик эли өтө чачылат, Ысык-Көл, Чүй, Анжиян тарапка.

Падышалык доордо Атбашыдагы черик эки болушка толуп, бири Чеч-Төбө, экинчиси черик эли аталды. Чериктин жарымы

какшаалда калып, Ажыбектин тукумунда кашаалды, падышалык түдөөрдөрдө да, черик уруусу Сарыбагыш, бугунун таасиринде турушкан.

Кыргыз эли Россияга кошулуп, ар бир бөлүм элге болуштар шайланып, тынчыса да күчтүү уруулар, начар урууларды былк эттирбей бийлеөлөрү улана берилет.

Бектен манаптын Атбашыга көчүп барганы.

Сарыбагыш уруусунун темирдеген бир бөлүм элинен XIX-кылымдын 2-жарымында Бектен деген чоң манап, 40 жигит күткөндүктөн кырк жигит Бектен деп аталат.

Бектен бир күндөрдө 15-20 чакты түтүнү менен Кочкордон көчүп алып, жайлоо башталганда, Атбашыга чекенди талаа деген орунга барып көнүп алып, Черистин төөлөрүн, жылкыларын кармап келип байлатат. Малчылар чериктин билермени Матайга келип айтат. Матай 30-40 чакты азаматты камдап алып, моңолдор элинин билермени Жакынбектин айылына барып, аны да 30-40 чакты жигит менен аткарып алып, Бектендин айылына жакындап келип, жигиттерди токтотуп, бир жигитти ээрчитип, аттарын мамыга байлаштырып, Бектендин үстүнө салам айтпастан кирип барышып, жүккө чалкалай тартып, чоң камчылары колдорунда турат.

Бектен түшүн түрдүрүп кокп көйнөк, ыштанчан ысылап отурган болот. Чоко манапта барып төмөн жакка отуруп калган экен.

"Ә, Чоко, бул кишилер ким болот?" дейт Бектен.

"Бул кишилер Черик тууганыңыздын билермени Матай аке, моңолдор тууганыңыздын билермени Жакынбек аке дегендер" дейт Чоко.

"Бул жаткан киши ким болот?" дейт Матай.

"Бектен аке деген Сарыбагыш элинин аксакалы болот" дейт Чоко.

"Бул кишинин чери кайда болот. Атбашыга эмне жумуштап келиптир?" дейт Матай. "Бул кишинин жери Кочкор, моңолдор, черик тууганлар менен таанышып жайлап кетип эмин жана үчүкө, түлкү шейит өткөн баатырлардын мүрзөсүн тайып коекн деп келиптир. Какшаалда үчүкө, түлкү баатырларды илгери нойгуттун жаңыл кызы өлтүргөн эмеспи, кабарыңыз бар" деп жооп кайтарат Чоко. "Э, Чоко, сен жинди болгон турбайсыңбы? Үчүкө, түлкү шейит өткөн баатырлар дейсиң билебиз, баатырды катындан өлүчү беле, катын мууздаган адам болот дейт, катындан араш өлгөн зордукчу атаң шейит болмок беле! Бул жаткан жиндиң кайда барып өлөрүн билбей жүргөн эме го! Моңолдор менен чериктин малын матап алып мүрзө тайыса, ал жердеги моңолдор, чериктин арбактары арамолгон атаңды дагы тепетепке алып, өздөрүнүн малдарын алып албайбы?" деп айтат Матай тарт деп эшикке жыгып, матоодогу төөлөр. Жылкылардын аркандарын кырктырып жөнөгөндө, бир моңолдор келип "менин бээмди Бектен союп коюптур". Мамыда байлалуу турган Бектендин атын коштотуп жөнөгөндө үйдөн Чоко чыга калып "Матай аке бээни мен берейин" дейт Чоко.

"Чоко, сен тууганыңа болушайын деп турасыңбы? болушсаң чык дейт Матай. Атты таштайт.

Бектен түн бою кайта көчөт.

Өмүрзак, Карачтын Атбашыга баса барганы.

Ысык"-Көлдөгү бугу уруусун чоң манаптарынан болгон Өмүрзак, карач бир бөлүш элин менен 1883-жылы Атбашыны көздөй көчөт, моңолдар, черикти бийлөө үчүн.

Солтобай акын мындай ырдайт:

"Аз көчпөдү, көп көчтү,
Өмүрзак, карач эки дөө;
Атбашыда черикке;

Ажим болом деп кечтү.
Акимдикке жарайбы,
Жарабаса эки дее;
Ысык-Көл кайта санайбы!
Былтыр кетип эки дее,
Өлбөй турсак көрөрбүз;
Кайта келер эки жөө!"

Өмүрзак, Карач Атбашыга эки жылы турганда, чоң жут болуп, төрт аяктуу малдан ажыраан - - - -,- кайта Ысык-Көлгө жөө чубуруп кетишет.

Өмүрзак бир миң кула жылкыдан айрылып жөөлөп кайта барып түптүн боюнда каз багып эки көзү карала сокур болуп карыганда өлөт.

Өмүрзак, Карач Атбашыга келип, моңолдор, черикти бийлөөгө гана канааттанбай Анжыян багытындагы Бассыс уруусунан чыккан Чатбылбекке бир жүз ат менен кудалашат.

Кашкар багытындагы чоң багыш элинин чоңдору менен достошот.

Сарыбагыштардын Атбашыга барышы.

Кыргыз эли Россияга кошулуп, жоокерчүлүк жоюлуп журт тынчып 1870-жылдар болгон убакта Чүйдөн Сарыбагыш уруусунун кай бир элдери Атбашы менен Нарынды самап көчө баштайт. Атбашы, Нарындагы чирик, моңолдор сыяктуу начар момун элди бийлегии келишет. Ныяэбектин сегиз бегинин эң кенжеси Ырыскулбектен Осмон, кайдуу деген желмогуздай кыйын уулдары болуп, Осмон эл бийлеп болуш болуп турганда, элин көчүрүп Атбашыга барат. Черикте кындей албай жакшы шайлуу жерлерин бошотуп чыга беришет.

1876-жылдарда Бедөөлөттүн жанцыгы кулагында, какшаал терри-
ториясындагы черик уруусунун карагул уруугунан болгондор
бир болуш чамалуу түтүн менен Атбашыга ооот. Турдукөнүн уулу
Шадыкан дегин өң кыйын киши болгондуктан губернатордон буйрук
алып келип, кышгөн кыранчилде Атбашыдэн орун алган Сары-
багыштарды кайта Чүйдү карай айдатып көчүрөт. Кийин Шадыкан
эли менен какшаалга ооп кеткенден соң Кайдуун уа уулу Чоко
манап элин жана көчүрүп келип кондурат. Бул көчүп келгендер
Эсенгул болушу деп аталып, эң кедей келишет. Аларды чериктер
кийизөтүк сарыбагыштар деп айтып, кийизден чокой кий-
гендиктен айтышкан.

Атбашыга келген Эсенгул эли черикке уруулардын жаадыра
берет. Чериктер тынчылыкты каалагандыктан Эсенгул элинин
жабырларын көтөрүп тура беришет.

1900-жылдан баштап Чоко манаптын уулу казы эң шок
чыгып, черик гана эмес Атбашы, Нарындагы элди бийлейт. Черик
эли Эсенкул элинин үстөмдүгү астында калып совет доорунда
гана теңдикке жетет.

Арт. 3701-У
ОСТ 81-53-78
Цена 15 коп.